

CONTRIBUȚII PRIVIND LUPTA NAȚIONAL-POLITICĂ A LUI POMPILIU DAN

de MIRCEA BĂLTESCU

În lupta pentru eliberarea Transilvaniei de sub dominația străină și pentru unirea ei cu România, un rol important a jucat intelectualul patriot Pompiliu Dan, exponent de frunte al mișcării naționale și politice, din perioada premergătoare desăvârșirii unificării statale.

Prin întreaga sa activitate politică, pedagogică și publicistică, a dovedit că militează de pe pozițiile forțelor politice înaintate, fiind unul din intelectualii care și-au pus întreaga energie și potențialul spiritual în slujba idealului național.

În viața politică și națională a românilor din Transilvania în perioada 1848—1918, un rol însemnat l-au jucat dascălii școlilor din comunele și satele județului Brașov.

Merită să relevăm pe baza documentelor existente în arhivele locale¹ că viața și opera multor învățători a fost închinată luptei pentru formarea conștiinței naționale a poporului și realizării actului Unirii de la 1 decembrie 1918.

Printre slujitorii devotați ai școlii românești din județul Brașov care s-au dăruit luptei pentru unitate politică, amintim: Ioan Iosif Pușcariu din Bran, Romulus Cristoloveanu din Rîșnov, Pompiliu Dan din Zărnești.

În studiul nostru vom sublinia în mod deosebit aportul lui Pompiliu Dan², la realizarea actului Unirii Transilvaniei cu România și vom menționa contribuția lui Ioan Iosif Pușcariu și Romulus Cristoloveanu la lupta pentru ridicarea nivelului de cultură și politic al poporului român, factor intern al desăvârșirii unității statale.

Scolile românești din Brașov, Rîșnov, Zărnești, Bran, prin corpul didactic, în mare parte învățători, au luptat pentru împlinirea idealului național, pentru cultivarea limbii, literaturii, istoriei, a tradițiilor eroice de luptă a poporului

---

¹ În Arhiva Muzeului și a Bisericii Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului (fond Consiliul Național al Țării Bîrsei) se găsesc listele gărzilor naționale din Țara Bîrsei, precum și actele referitoare la activitatea lui Ioan Iosif Pușcariu, Romulus Cristoloveanu și Pompiliu Dan.

² Activitatea bogată și multilaterală a lui Pompiliu Dan o putem cunoaște din arhiva sa care cuprinde corespondență, procese verbale, manifeste, declarații, memorii etc., referitoare la istoria Transilvaniei.

român și a sentimentelor patriotice în rîndul elevilor și a maselor populare românești, pentru canalizarea energiilor lor împotriva dominației monarhiei habsburgice, pentru recunoașterea revendicărilor și drepturilor națiunii române³.

În toate aceste școli, s-a pus accent pe educarea națională a tinerei generații, în vederea realizării țelurilor politice ale poporului român, pentru apărarea ființei naționale și a sădirii dragostei față de valorile culturale românești.

În rîndurile numeroase ale luptătorilor naționali din Țara Bîrsei, la un loc de frunte se situează Ioan Iosif Pușcariu care prin fapta, gîndul și scrisul său și-a conceput menirea de reprezentant al poporului, fiind prezent în slujba cauzei patriei.

În cariera sa didactică, Ioan Iosif Pușcariu⁴, a îndemnat pe elevii săi, fiii de țărani, să urmeze școli înalte pentru a deveni intelectuali care să militeze spre ridicarea maselor la civilizație și cultură. Timp de trei decenii s-a simțit răspunzător de destinele elevilor săi și i-a orientat spre învățătură și slujirea neamului. Așa se explică de ce Branul dă o serie de profesori, avocați, medici, economiști, de prestigiu în viața culturală a României.

Cu pregătire profesională multilaterală, Ioan Iosif Pușcariu, a fost creator de caractere, de oameni devotați muncii, iubitori de adevăr și cultură, cu multă dragoste față de poporul din mijlocul căruia s-a ridicat.

Între anii 1914—1916, Ioan Iosif Pușcariu, desfășoară o bogată activitate națională în zona de frontieră a Branului cu România, dînd informații armatei române privind pozițiile fortificațiilor și armamentului din regiunile mărginenec și mai ales a satelor brănene, a puterii de luptă a trupelor imperiului austro-ungar, dislocate în zona Branului pînă la Făgăraș⁵.

Cunoscînd din copilărie zona Branului și toate potecile munților „cele vămii ale cucului“, Ioan Pușcariu le trece noaptea dînd informații comandamentului armatei române despre tot ce se petrecea din punct de vedere militar în zona amintită mai sus. Datorită și acestor informații, ca și aportului activ adus, în noaptea de 15 spre 16 august 1916, trupele române eliberează toată regiunea Branului cu pierderi minime, știut fiind că întreaga zonă era puternic fortificată.

Imediat după eliberarea satelor brănene de către trupele române, în august 1916, Ioan Pușcariu este numit primar al Branului cu puteri depline pentru a se ocupa de problemele administrației. Se retrage apoi cu armata română în urma contraofensivei din toamna anului 1916, a trupelor germane, în Moldova. Pentru atitudinea sa patriotică, comandamentul militar austro-ungar îl trimite în fața tribunalului militar care-l condamnă la moarte prin împușcare fără o altă judecată oriunde se va afla⁶.

³ Vasile Popeangă, *Lupta corpului didactic din Transilvania pentru realizarea Unirii de la Alba-Iulia*, în „Revista de pedagogie“, anul XVII, nr. 9, septembrie 1968, p. 100—106.

⁴ *Memoriul de activitate al lui Ioan Iosif Pușcariu* (manuscris în posesia autorului).

⁵ În anul 1917, unul din jandarmii comunei Bran (Sighet) confirmă viitoarei soții a învățătorului Ioan Pușcariu, ordinul de condamnare la moarte a acestuia (vezi *Memoriul de activitate al lui Ioan Iosif Pușcariu*).

⁶ Certificat comunal eliberat de Notariatul Branul de Jos lui Ioan Iosif Pușcariu cu nr. 565/1938.

După terminarea primului război mondial, se reîntoarce în Transilvania și face parte în 1918 din conducerea gărzilor naționale din zona Branului împreună cu alți intelectuali și țărani⁷. În același timp organizează o cooperativă pentru țăranii din Bran, înființează o bancă agricolă și o școală elementară în Moeciu de Jos.

Între anii 1918—1920, Ioan Iosif Pușcariu se ocupă de administrarea comunei, asigurarea ordinii și buna aprovizionare a locuitorilor, fiind respectat și prețuit pentru cinstea sa, spiritul de dreptate și sîrguința depusă în dezvoltarea economică și culturală a satelor brănene⁸.

După o activitate didactică de 54 de ani, Ioan Iosif Pușcariu se stinge din viață la 27 martie 1968, rămînînd în memoria noastră ca un intelectual care s-a integrat organic în lupta poporului român pentru unitate și libertate.

În galeria dascălilor brașoveni care au militat pentru făurirea actului unirii de la 1 decembrie 1918, se numără și Romulus Cristoloveanu (1868—1924).

Activitatea sa este legată mai ales de orașul Rîșnov, județul Brașov, unde a participat nemijlocit la lupta pentru pregătirea unității politice.

Provenit dintr-o familie de intelectuali modești, Romulus Cristoloveanu a învățat de la tatăl său, tot dascăl, să lupte pentru eliberarea națională a românilor din Transilvania.

S-a născut la Rîșnov în anul 1868 urmează cursurile școlii elementare în Rîșnov, apoi 4 clase la liceul românesc din Brașov și Școala Pedagogică din Sibiu. În anul 1897 este numit învățător la școala elementară din Rîșnov unde funcționează pînă în anul 1924. În toată această perioadă a fost și directorul școlii, bucurîndu-se de aprecierea maselor de români și a naționalităților conlocuitoare din oraș. Prezența lui Romulus Cristoloveanu în viața culturală și politică a Rîșnovului, se face simțită încă din primii ani. Ia atitudine împotriva legilor școlare votate în parlamentul regimului burghezo-moșieresc maghiar destinate intensificării asupririi naționale.

A avut o atitudine curajoasă, militantă, în privința năstrării tradițiilor maselor românești din Rîșnov, acordînd atenție emancipării locuitorilor, predării limbii și literaturii române, cultivării dragostei față de România, patria comună a tuturor românilor.

Între anii 1916 și 1918 intensifică lupta sa pentru mobilizarea maselor în sprijinul cauzei unirii și are legături cu intelectualitatea progresistă din județ care participă la îndeplinirea dezideratelor poporului, unirea Transilvaniei cu România.

Pentru atitudinea sa militantă în favoarea Unirii, este arestat în cursul anului 1915 de autoritățile austro-ungare și închis pînă în octombrie 1918.

⁷ Lista gărzii rurale naționale române din comuna Bran, în Arhiva Muzeului și Bisericii Sf. Nicolae din Scheii Brașovului. Consiliul Național din comuna Bran era format din: dr. Aurel Stoian, dr. Iosif Pușcariu, Nicolae Boboc, Ioan Munteanu, Emil Popovici, Ovidiu Popovici, Ioan Iosif Pușcariu, Iosif Goganu și alții. Consiliul a trimis o delegație la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia, compusă din: dr. Aurel Stoian, dr. Iosif Pușcariu, Nicolae Boboc, Ioan Munteanu, Ovidiu Popovici și Emil Popovici.

⁸ *Memoriul de activitate al lui Ioan Iosif Pușcariu.*

După eliberarea din închisoare își continuă activitatea în învățământ, acționând cu energie pentru prosperitatea poporului nostru în condițiile formării statului național unitar. Semnificativ este faptul că a dovedit un spirit larg democratic apropiindu-se cu căldură de intelectualii maghiari și germani înaintați, susținând necesitatea egalității tuturor cetățenilor, o convicție pașnică și prietenească între români, maghiari și germani. Viața și întreaga activitate a lui R. Cristoloveanu constituie un exemplu de dascăl generos, patriot, legat de destinele poporului, care a luptat cu deosebit devotament pentru luminarea maselor și desăvârșirea unității politice⁹.

Viața și opera lui Pompiliu Dan o cunoaștem din memoriile scrise de el în anul 1951. În aceste memorii se referă la toate acțiunile politice mai însemnate din istoria Transilvaniei, prezintă contribuția intelectualilor dăruți luptei pentru unitate statală și arată activitatea sa pentru afirmarea culturii românești, răspîndirea ei în popor și luminarea maselor.

El acordă în lucrarea sa memorialistică un loc aparte istoriei Brașovului, mai ales vieții sale spirituale, subliniind participarea largă a maselor populare la lupta pentru realizarea Unirii Transilvaniei cu România.

Pompiliu Dan s-a născut la 2 februarie 1871, în Zărnești, județul Făgăraș¹⁰. Tatăl său, Nicodim Dan, a funcționat 44 de ani ca învățător și director în Zărnești, a dat dovadă de multă pricepere pedagogică și comportare morală, participînd la opera de educare patriotică a țăranilor români de pe acele meleaguri, iar mama sa, Maria Pîrvu, originară din ținutul Săcelelor a provenit dintr-o veche familie de mocani săceleni¹¹.

Școala primară o urmează Pompiliu Dan la Zărnești avînd ca învățători pe tatăl său Nicodim Dan și pe Nicolae Pană¹².

Studiile secundare le face între anii 1880—1888, la Liceul ortodox român din Brașov, iar baccalaureatul îl susține în iulie 1888.

În perioada cît urma studiile liceale la Brașov, îndură lipsuri materiale, dar se dovedește un elev sîrguincios, vrednic, demn de prestigiul școlii, însușindu-și cunoștințe vaste și militînd pentru nobilele idealuri de progres și libertate.

Dînd dovadă de calități literare se declară încă de tînăr în favoarea luptei poporului român pentru drepturi și pentru eliberare socială și națională. Poziția sa în această problemă se reflectă în articolele publicate în foaia

⁹ *Memorii*, Romulus Cristoloveanu, învățător dirigent, Rîșnov, județul Brașov (manuscris în posesia autorului).

¹⁰ Pînă în 1918, localitatea Zărnești a făcut parte din județul Făgăraș, iar după noua împărțire administrativă a trecut la județul Brașov.

¹¹ Arborele genealogic al familiilor Nicodim Dan și Ioan Grigore, a fost alcătuit la 1 martie 1951 de către Pompiliu Dan (manuscris în arhiva Pompiliu Dan).

¹² Aptitudinile lui Pompiliu Dan spre cariera didactică s-au manifestat de timpuriu: „Încă de cînd eram în clasa a III-a primară în anul școlar 1877—1878, mi-am început cariera de învățător dînd lecții de scris și cetit în limba română și germană fiului de 6 ani al magistrului poștal din Zărnești, neamț de origine, care îmi plătea 3 florini pe lună onorariu, bani frumoși de argint”. Vezi Pompiliu Dan, *Memorii*, p. 5 (Manuscris în arhiva Pompiliu Dan).

studentească „Expresul”. Această foaie la care Pompiliu Dan era redactor a fost editată de elevii liceului românesc din Brașov.¹³

În timpul cât a funcționat ca redactor al foii studentești „Expresul”, Pompiliu Dan a publicat articole cu conținut politic, reportaje din viața elevilor, diferite studii pe teme naționale, informații privind evenimentele mai importante ce aveau loc la Brașov. Se remarcă deci o prezență activă a sa la lupta națională și o afirmare în publicistica românească încă din timpul studiilor de la Brașov.¹⁴

După terminarea liceului (1888) din Brașov, Pompiliu Dan obține o bursă de la fundația „Emanoil Gojdu”, din Budapesta pentru a urma cursurile Universității din Cluj.¹⁵

Pompiliu Dan este student timp de 4 ani de zile la Facultatea de litere și filozofie a Universității din Cluj (1888—1892).

La sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, studenții români care studiau la universitățile din Cluj, Pesta, Viena, Berlin, Paris, Graz, au intensificat lupta lor pentru unire, încadrându-se în avântul mișcării naționale din ținuturile românești aflate încă sub dominația monarhiei austro-ungare.¹⁶

Printre studenții români care s-au situat în avangarda luptei naționale și politice în diferite centre universitare ale Europei se numără și Pompiliu Dan. Din primii ani de studiu la Universitatea din Cluj și Viena, Pompiliu Dan, s-a manifestat pe linia cultivării dragostei tineretului academic față de limba și literatura română, a activat în cadrul asociațiilor studentești și a urmărit afirmarea în viața culturală a studenților, organizând întruniri politice, serbări culturale, editarea unor publicații, legături trainice între studenții din țară și de peste hotare.

Ca un prim rezultat al preocupării sale pe linia cultivării și răspîndirii ideilor de unitate politică sub forma culturii naționale, Pompiliu Dan susține conferințe în fața studenților din Cluj, creînd un climat favorabil pentru desfășurarea unei lupte naționale active.

¹³ Pompiliu Dan a dovedit încă de pe băncile școlii că are o concepție democratică avansată, care va sta la baza activității sale ulterioare de militant contra asupririi sociale și naționale a românilor din Transilvania.

¹⁴ Existența foii studentești „Expresul”, nu ne este semnalată în anuarele liceului „Andrei Șaguna” sau în studiile de specialitate. Rolul lui Pompiliu Dan la această „foaie” redactată în conspirativitate de către elevii cursului superior al liceului românesc din Brașov ne este cunoscut din memoriile sale. Editarea „F-oii”, ne arată încă o dată că școlile românești din Brașov erau focare de rezistență națională, iar profesorii lor acordă o mare atenție educației naționale a tineretului, modelînd pe viitorii absolvenți, după cerințele impuse de dezvoltarea societății românești din Transilvania. Educat în acest spirit al necesității realizării unirii politice și naționale ale poporului român, Pompiliu Dan va milita pînă în 1918, pentru înfăptuirea aspirațiilor majore ale maselor.

¹⁵ Pompiliu Dan obține o bursă de 200 florini, valută austriacă pe un an universitar pentru a urma cursurile la Universitatea din Cluj. Pînă la terminarea Facultății de litere și filozofie pe care Pompiliu Dan a frecventat-o la Cluj, bursa acordată a fost mărită la 300 florini anual.

¹⁶ V. Curticăpeanu, în *Desăvîrșirea unificării statului național român. Unirea Transilvaniei cu vechea Românie*, București, Edit. Academiei, 1968, p. 328; V. Curticăpeanu, *Mișcarea culturală românească pentru unirea din 1918*, Editura științifică, București, 1968, p. 140—147.

În conferințele susținute de el „Avem dreptul să ne mândrim cu numele de român?” și „Educația națională”¹⁷ răspindește idei politice avansate, arată tradițiile glorioase de luptă ale poporului împotriva asupritorilor interni și externi, susține drepturile românilor din Transilvania și promovează ideea Unirii cu România, ridică problema contribuției studenților la dezvoltarea culturii naționale și la răspîndirea ei în popor. În conferința „Avem dreptul să ne mândrim cu numele de român” ținută în luna martie 1899, la Casina Română din Cluj, în fața studenților, se face un istoric al originii faptelor și virtuților poporului nostru, se scoate în evidență rolul patriei în fortificarea conștiinței maselor. De asemeni se referă la originea latină a limbii și a poporului român, la faptele de vitejie ale bărbaților de seamă de-a lungul secolelor. Cu multă căldură menționează ce înseamnă să te mîndrești cu numele de român, contribuția care trebuie adusă de intelectuali în opera de educare a poporului: „Să lucrăm cu toții umăr la umăr, adunându-ne în cuget și simțiri, iar edificiul ce are acum o bază solidă, la edificiul culturii noastre românești, să ne iubim unul pe altul, să ne iubim națiunea și patria. Atunci trecutul și prezentul vor da mîna cu viitorul, atunci numai vom corespunde chemării noastre, atunci va triumfa fala numelui de român, atunci vom putea numai exclama dimpreună „Pînă cînd român vei fi, nu te teme că-i pieri”¹⁸.

Aceste conferințe sînt menite să mobilizeze pe studenți la lupta întregului popor pentru desăvîrșirea unității statale, să facă o propagandă activă pentru dezvoltarea spiritului de colaborare în interesul maselor și să stabilească rolul tinerimii universitare în mișcarea național-politică.

Pompiliu Dan are meritul că în centrul universitar din Cluj unde se aflau peste 70 de studenți români, s-a manifestat deschis pentru unitatea cultural-națională a tuturor românilor fiind la înălțimea comandamentului major al epocii sale¹⁹.

În lupta pentru realizarea înaltelor deziderate sociale și naționale ale poporului român, un rol activ l-a jucat „Liga pentru unitatea culturală a tuturor românilor”, înființată la București în decembrie 1890 și care își începe activitatea în mod oficial la 24 ianuarie 1891²⁰. Ea atrage în rîndurile sale cele mai proeminente figuri ale vieții sociale și culturale românești care militează pentru făurirea statului politic unitar român. „Liga” a fost creată la inițiativa studenților din București cu scopul de a susține lupta de eliberare națională a

¹⁷ Conferințele se găsesc în arhiva Pompiliu Dan și au fost publicate în ziarul „Telegraful Român” din Sibiu.

¹⁸ Manuscris în arhiva Pompiliu Dan.

¹⁹ Pompiliu Dan referindu-se la activitatea sa în această perioadă scrie: „Ca absolvent al Liceului român din Brașov, eram animat de puternice sentimente naționale. Lucram din răspuțeri la consolidarea conștiinței naționale, la cei peste 70 de studenți români”, (*Memorii*, p. 5).

²⁰ Barbu Teodorescu, *Date istorice din viața Ligii Culturale*, în „Boabe de griu”, an I (1930), nr. 8; Idem, *Nicolae Iorga și educația maselor*, București, 1967, p. 71—76; V. Netca, *Les antécédents et la lutte de la „Ligue Culturelle” pour l'unité nationale*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, IV (1965); Șt. Pascu, în *Desăvîrșirea unificării statului național român...*, p. 52—53; George Moroiianu, *Unirea de la 1859 și contribuția vechinului regel la Unirea cea mare*, Conferință completată și adnotată, Cluj, Tip. Ardealul, 1927.

românilor din Transilvania, în vederea dezvoltării mișcării pentru unire. Mișcarea de eliberare a românilor transilvăneni intră într-o fază nouă în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea, o dată cu elaborarea unor programe politice sau a unor memorii cu caracter național, prin care se cerea recunoașterea națiunii române ca egală în drepturi cu celelalte națiuni din Transilvania, demonstrându-se cu argumente istorice, lingvistice și etnice, continuitatea poporului român pe teritoriul României, dreptul să se pronunțe asupra viitorului Transilvaniei și necesitatea desăvârșirii unității politice²¹. O primă manifestare de răsunet european a „Ligii pentru unitatea culturală a tuturor românilor”, a fost elaborarea și publicarea în țară și străinătate a „Memoriului studenților universitari români privitor la situația românilor din Transilvania și Ungaria”²².

În memoriu se arată intensificarea aspirării naționale și sociale a românilor din Transilvania după încheierea pactului dualist, atrăgând atenția Europei asupra nedreptăților din imperiul austro-ungar, el fiind susținut de o bogată documentare.

„Memoriul studenților universitari români privitor la situația românilor din Transilvania și Ungaria”, se adresa universitarilor din Europa, fiind discutat de asociațiile și societățile studențești, publicat în presă și susținut de oameni politici și de cultură din Anglia, Franța, Belgia etc.²³

Printre oamenii politici care au arătat în occident importanța luptei poporului român pentru unire a fost și lordul Gladstone²⁴ care a apreciat pozitiv memoriul studenților din București.

Ca răspuns la Memoriul studenților români din București, puternic manifest de luptă, studenții maghiari din Cluj, alcătuiesc și ei un memoriu în iulie 1891, conceput de profesorul Moldovan Gherghely²⁵.

Apariția memoriului studenților maghiari din Cluj, prin care se contestă drepturile românilor din monarhie la o viață națională și culturală proprie, determină apariția „Replicii junimii academice române de la universitățile din

²¹ I. Gheorghiu și C. Nuțu, *Adunarea Națională de la Alba-Iulia, 1 decembrie 1918*, Editura Politică, București, 1968, p. 45—47; Const. Nuțu și G. D. Iseru, *Continuitate, unitate, libertate națională în programele politice ale românilor din Transilvania*, în *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, sub redacția prof. univ. D. Berciu, București, Editura Academiei R.S.R., 1968, p. 272—273, 282—283.

²² *Memoriul studenților universitari români privitor la situația românilor din Transilvania și Ungaria*, București, 1891; Barbu Teodorescu, *Rolul tineretului universitar la întemeierea Ligii Culturale*, în *Anuarul Universității din București*, 1931, p. 323—328; *Statutele Ligii pentru Unitatea culturală a tuturor românilor*, București, 1893.

²³ G. Moroianu, *Les Luites des Roumains de Transylvanie pour la liberté et l'opinion européenne*, Paris, 1933, p. 70—76; Memoriul a fost tradus în patru limbi și răspândit în 1300 de exemplare. Reacția opiniei publice progresiste din Europa s-a manifestat imediat; în publicațiile din diferite țări au apărut articole de simpatie pentru cauza românilor din Transilvania.

²⁴ Ștefan Pascu, *Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia*, Cluj, 1968, p. 156—157.

²⁵ *Les Roumains hongrois et la nation hongroise. Réponse au mémoire des étudiants universitaires de Roumanie*, Budapest, juillet, 1891. În acest memoriu studenții maghiari se referă la constituția cu caracter liberal al Ungariei și contestă drepturile naționale și politice ale românilor din Transilvania.

Viena, Budapesta, Graz și Cluj“, cunoscută sub numele de „Cestiunea română în Transilvania și Ungaria“²⁶.

„Replica“ junimii academice române din Transilvania și Ungaria „a fost un document de mare însemnătate, un program politic și național, prin care se argumenta dreptul istoric asupra pământului românesc pe care îl locuiau românii de secole, o necesitate a unității politice și a libertății naționale, se dezvoltă pe larg concepția privind unitatea de stat și independența“²⁷.

„Replica“ a fost elaborată de studenții români din centrele universitare Viena, Budapesta, Graz și Cluj, sub conducerea lui Aurel C. Popovici²⁸. Ea a fost răspândită în 12.000 de exemplare în țările Europei și publicată în limbile română, franceză, germană, engleză, spaniolă și italiană.

„Replica“ era un studiu istoric și politic cuprinzând 180 de pagini cu un conținut identic cu cel al memoriului studenților universitari din București, prin care tînăra generație de intelectuali români care se forma la universitățile din Europa, în contact cu ideile politice avansate ale epocii, exprima aceeași identitate de vederi, solidaritate și unitate în lupta pentru libertate și independență.

La elaborarea „Replicii“ un aport prețios l-a avut Pompiliu Dan²⁹. În anul universitar 1891—1892, Pompiliu Dan a condus lucrările comitetului studențesc din Cluj pentru colecționarea de documente ce aveau să fie publicate în „Replica junimii academice române din Transilvania și Ungaria“. Dovedind multă inițiativă, pasiune, pentru cunoașterea istoriei poporului român, Pompiliu Dan a adunat un bogat material documentar referitor la opresiunea națională a românilor din partea regimului burghezo-moșieresc maghiar și consecințele politicii duse de guvernarea monarhiei față de românii din Transilvania, asuprirea naționalităților nemaghiare și negermane. Cercetînd arhivele, bibliotecile din Cluj și alte localități, Pompiliu Dan a strîns date importante care au servit luptei protestatare a românilor și au asigurat o largă propagandă a justetei cauzei poporului român din Transilvania în fața opiniei publice europene, determinînd ca „Replica“ redactată sub conducerea lui Aurel C. Popovici, să devină un memoriu național, serios, convingător și bine argumentat exprimînd clar lupta poporului pentru unitatea de stat³⁰.

²⁶ Cestiunea română în Transilvania și Ungaria. Replica junimii Academice Române din Transilvania și Ungaria la „Răspunsul“ dat de junimea academică maghiară „Memoriului“ studenților universitari din România cu o hartă etnografică a Austro-Ungariei și României, Viena, Budapesta, Graz, Cluj, 1891.

²⁷ Const. Nuțu și G. D. Iseru, *op. cit.*, în *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, București, 1968, p. 265—266.

²⁸ Aurel C. Popovici (1863—1917) om politic, istoric și publicist, a fost unul din conducătorii P.N.R. din Transilvania. A urmat liceul la Brașov și Beiuș, iar studiile universitare la Viena și Graz. A avut corespondență cu Pompiliu Dan, colaborînd în cadrul societăților studențești și pentru crearea unui climat de afirmare a culturii românești și a unității statale. Pentru elaborarea „Replicii“, Tribunalul militar din Cluj l-a condamnat pe Aurel C. Popovici la 4 ani temniță de stat. Vezi C. Diaconovici, *Enciclopedia Română*, tomul III, p. 750 și Pompiliu Dan, *Memorii*, p. 7 bis.

²⁹ Replica a fost redactată de un comitet din care făceau parte pentru Centrul Universitar Cluj: Gavrilă Precup, Ioan Fodor, Iuliu Maniu și Pompiliu Dan.

³⁰ Const. Nuțu și G. D. Iseru, *op. cit.*, în *Unitate și continuitate...*, p. 282—283; Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 156; idem, *Răsunetul procesului memorandist în masele populare*, Sibiu, 1944, p. 4.

Pompiliu Dan, referindu-se la activitatea depusă de studenții români de la Universitățile din Viena, Budapesta, Graz și Cluj pentru elaborarea Replicii, scria în memorii: „Am colindat pe valea Someșului, diferite localități. Am redactat și trimis un apel către protopopii români din Ardeal ca să ne trimită date pentru regiunile ungurești care date aveau să fie publicate în replică. A fost o muncă uriașă”³¹.

Cu patos și convingere participă Pompiliu Dan la toate momentele mai importante ale luptei poporului român pentru unirea politică. Astfel, el este prezent în slujba cauzei naționale și în perioada petrecută ca student la universitatea din Viena (1892—1893). Este epoca memorandistă care are un puternic ecou în inimile tinerimii universitare. Împreună cu alți studenți români care studiau la Viena, Pompiliu Dan, participă la primirea memoran-diștilor în capitala imperiului austro-ungar, exprimându-și adeziunea față de acțiunile lor și susținând constituirea comitetului format din studenți români care avea ca scop să primească delegația care aducea „Memorandul românilor din Transilvania și Ungaria adresat Curții Imperiale”³². Tinerimea universitară română din Viena în semn de solidaritate cu actul istoric de mare semnificație națională a memoran-diștilor, a editat un manifest la alcătuirea căruia o contribuție de seamă a avut-o Pompiliu Dan³³.

Manifestul este un document important al mișcării naționale a studenților români care studiau la Viena, arată răspunderea și dinamismul lor, contribuția adusă la susținerea memorandului, sprijinul dat intelectualilor și oamenilor politici înaintați, solidaritatea cu lupta națională a poporului român.

Studenții din Viena se adună la 16 iunie 1893, sub președinția dr. Bodea, unde discută atitudinea lor față de intențiile guvernului maghiar de a intenta un proces memoran-diștilor. La această consfătuire ei îmbrățișează cauza dreaptă a românilor din Transilvania, hotărăsc să editeze un manifest în sprijinul revendicărilor naționale și condamnă Curtea Imperială de la Viena care a dovedit indiferență față de memorandul românilor³⁴. Prin acest manifest, studenții români încurajau lupta memoran-diștilor, subliniau necesitatea unității, exprimau simpatia lor față de conducătorii politici români din Transilvania. Manifestul elaborat de studenții români din Viena, a fost intitulat: „Către poporul român din Ardeal și Țara Ungurească”³⁵. La Consfă-

³¹ Pompiliu Dan, *Memorii*, p. 7 bis.

³² *Ibidem*, p. 10—11. Pentru specializarea sa la Viena, Pompiliu Dan nu a mai obținut bursa de la Fundația Gojdu, deoarece guvernul maghiar nu aproba ca bursierii să frecventeze și cursurile altor universități. Cu sprijinul preotului militar român, George Vlase din Viena, Pompiliu Dan, în timpul liber a dat ore de limba română la unii elevi germani (Rudolf Eigel, candidat de profesor și Mizi Hoffman, fiica unui consilier aulic) care aveau interese familiale să învețe limba română (Vezi Pompiliu Dan, *Memorii*, p. 10—11).

³³ Manuscris în arhiva Pompiliu Dan. A fost semnat de Pompiliu Dan, student în filozofie; Dumitru Lupan, student în filozofie; Iuliu Maniu, student în drept; Alexandru Vaida Voevod, student în medicină; Mihai Teliman, candidat profesor; dr. Lazăr Popovici; dr. Nicolae Comșa; dr. Lupu Teofil.

³⁴ Pompiliu Dan, *Memorii*, p. 11.

³⁵ Manuscris în arhiva Pompiliu Dan.

tuirea amintită a studenților români din Viena s-a hotărât elaborarea unor manifeste de către tineretul studios din Pesta, Graz și Cluj; separat de cei de la Cernăuți, și cei din Franța, Elveția. S-a prezentat la această consfătuire un proiect de manifest de către Pompiliu Dan și Iuliu Maniu care a fost acceptat. Manifestul „Către poporul român din Ardeal și Țara Ungurească”, a fost larg difuzat, tipărit în 300 de exemplare și răspândit în toate centrele universitare din Europa. Studenții Liviu Tilea și Pompiliu Dan au fost trimiși de către tinerimea universitară română din Viena, cu manifestul la Pesta, Oradea și Cluj, pentru mobilizarea tineretului studios de aici la acțiunea inițiată de ei ³⁶. În manifest se arăta revolta față de conducătorii monarhiei austro-ungare care au intentat un proces memorandiștilor. „Cumplită indignare ne-a cuprins inimile! Comitetul executiv al partidului național este tras în fața judecătorilor din cauza „Memorandului”. Dar acest comitet este al nostru, al tuturor, iar „Memorandul” este cartea durerilor și a plingerilor noastre, evanghelia drepturilor și a postulatelor, și crezul fericirii noastre naționale. Acuzarea comitetului și darea în judecată a memorandumului, înseamnă acuzarea și prigonirea întregului popor din Ardeal și Țara Ungurească. Sărmanul popor român! Zile de grea încercare ai ajuns! A-ți pretinde respectarea drepturilor tale, a-ți manifesta voința, a-ți arăta plingerile tale, este o crimă? O crimă aruncată în fața unui popor! Oare nu este aceasta cea mai josnică calomnie, cea mai crudă denigrare a demnității naționale? Da! Tocmai aceasta o și țintesc dușmanii noștri. Asta e scopul infernal a domnilor din stăpânire. Dar de atîta batjocură să fii vrednică, tu mărită națiune română? Asta să-ți fie răsplata glorioaselor fapte prin care întotdeauna ai strălucit, răsplata sacrificiilor grele ce le-ai adus cu atîta dragoste pe altarul patriei comune?” ³⁷

În cuprinsul manifestului autorii au dovedit o curajoasă atitudine, situându-se pe linia aspirațiilor poporului. Protestînd împotriva acțiunii judiciare intentate împotriva întregului comitet al Partidului Național Român și a politicii de deznaționalizare a românilor din Transilvania, se spunea în manifest: „Noi, junimea română, ridicăm solcmn protest și ne declarăm trup și suflet solidari cu comitetul național, nu numai înaintea tribunalelor, ci și a întregii lumi civilizate” ³⁸.

„... Sîntem siguri, că întreg poporul român, ca un singur om va și a răspunde violenței tiranului în tonul unui popor conștient de drepturile și de vrednicia lui națională ... Toți românii mic și mare, tînăr și bătrîn, vor alcătui o singură falangă ca într-un gînd și o simțire ridicîndu-și vocea, să pună stavilă asupra” ³⁹. Și mai impresionantă este încheierea manifestului: „Însă scris este că un popor pătruns de credința în puterea și destinul său, unui popor setos de libertate, oricît de crunte ar fi prigonirile ce el le înfruntă, trebuie să răzbească biruitor că dreptatea este cu el” ³⁹.

³⁶ Pompiliu Dan, *Memorii*, p. 11—12.

³⁷ Manuscris în arhiva Pompiliu Dan.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Ibidem*.

Conținutul acestui manifest arată că lupta românilor din Transilvania pentru drepturi politice și culturale, pentru poziții în raport cu importanța și numărul lor în viața economică și de stat, era sprijinită de tinerimea universitară, care s-a dovedit la înălțimea timpului și avînd aceeași corespondență cu ideile poporului. Eforturile studenților români au generat creșterea în intensitate a luptei intelectualității pentru unitatea poporului. Entuziasmul patriotic și eferescența lui Pompiliu Dan s-a manifestat și în cazul procesului lui Aurel C. Popovici pentru elaborarea replicii. Situîndu-se pe aceeași linie, studenții români din Viena publică o declarație de solidaritate pentru sprijinirea lui Aurel C. Popovici împotriva autorităților monahiei austro-ungare. Pompiliu Dan este din nou autorizat să plece la Pesta, Cluj, Oradea, pentru strîngerea semnăturilor și pe această declarație ⁴⁰.

La Conferința Națională a Partidului Național Român, care s-a desfășurat între 23 și 24 iulie 1893, participă și delegați ai studenților care studiau la universitățile din monarhia austro-ungară. Din partea centrului universitar Viena este delegat Pompiliu Dan: „Ultima mea manifestație politică ca student universitar, a fost participarea mea activă la congresul național ținut la Sibiu în zilele de 23 și 24 iulie la umbra celor trei drapele naționale” ⁴¹. Conferința națională s-a desfășurat într-o atmosferă caldă, optimistă, patriotică, fiind urmărită de întregul popor întrucît se discuta raportul comitetului P.N.R. cu privire la Memorandul românilor din Transilvania și Ungaria. Conferința a constituit o importantă manifestație politică a românilor din Transilvania, dezbătîndu-se importante probleme: Raportul comitetului de 25 despre împlinirea mandatelor primite privind trimiterea Memorandului Curții de la Viena; alegerea unei comisii de 40 pentru studierea raportului comitetului și a altele de 25 privind studierea propunerilor delegațiilor etc. ⁴²

Întreaga presă românească a dezbătut rolul conferinței în istoria luptei politice și naționale a poporului român, adeziunea totală a poporului față de acțiunea memorandiștilor, subliniind că s-au adoptat hotărîri în spiritul intereselor națiunii ⁴³.

⁴⁰ Manuscris în arhiva Pompiliu Dan. Conținutul declarației era: „Subscrișii, ascultători la Universitatea din Dresda, declarînd solemn și replica studenților universitari români din Transilvania și Ungaria s-a lucrat și s-a tipărit cu învoiala și concursul nostru al tuturor”. Declarația este semnată de studenții care învățau la universitățile din Europa: George Morariu, Florian Munteanu, Ioan Petrovici, Alexandru Marcu, Valeriu Domșa, Aurel Cosma, Ioan Bunea, Andrei Pop, Corneliu Pop, George Oprea, George Iuga etc. Pentru conformitate declarația este semnată de Pompiliu Dan, Andrei Pop și Ioan Cifrea. Și această declarație este un document al solidarității manifestate de studenții români, un apel vibrant adresat pentru apărarea lui Aurel C. Popovici și o ilustrare a faptului că „Replica”, a fost rezultatul creației colective a fruntașilor mișcării naționale românești. Permitea cu care studenții își exprimau opinia în elaborarea „Replicii” subliniază rolul tinerimii universitare, rol de mare însemnătate în viața culturală și în cea național-politică. Vezi Pompiliu Dan, *Memorandul din 1892*, conferință expusă în luna iunie 1942 la Zărnești (Manuscris în arhiva Pompiliu Dan, p. 13—15).

⁴¹ Pompiliu Dan, *Memorii*, p. 14—15.

⁴² „Tribunai”, X, nr. 153 din 13/25 iulie 1893.

⁴³ *Ibidem*, nr. 151 din 22 iulie 1893.

La Conferința Națională a P.N.R. din iulie 1893 s-a adoptat în unanimitate moțiunea de solidarizare fără rezerve cu conținutul memorandumului și prezentării lui la împărat, precum și cu activitatea comitetului care a susținut cu mult spirit de sacrificiu și abnegație interesele poporului român. În timpul desfășurării lucrărilor Conferinței Naționale, în orașul Sibiu au avut loc întruniri politice, manifestații publice de simpatie pentru conducătorii P.N.R., la care au participat reprezentanți ai universităților din Iași și București, ai ligii culturale, personalități politice, exprimându-se încă o dată solidaritatea deplină a tuturor românilor de pe ambele versante ale Carpaților, cu lupta memorandiștilor, determinînd întărirea conștiinței naționale și a unității de acțiune în vederea realizării aspirațiilor juste ale maselor.

După Conferința Națională, în grădina Hermann din Sibiu a avut loc o recepție la care au luat cuvîntul Gheorghe Bogdan Duiică și Pompiliu Dan.

Tînărul student Pompiliu Dan a vorbit despre deplina solidaritate a junimii academice cu autorii memorandumului, a făcut referiri la programul Partidului Național care cerea: autonomia Transilvaniei, școli românești, folosirea limbii române în administrație, recunoașterea drepturilor națiunii române etc. Ambii vorbitori au arătat că mișcarea național-politică a românilor cunoaște un progres continuu, evidențiind sprijinul dat de oamenii politici din România fraților lor din Transilvania, ecoul puternic al evenimentelor legate de lupta memorandiștilor, declarînd că și studenții vor lupta alături de întregul popor pentru biruința cauzei unității ⁴⁴.

Efervescența politică și națională care a avut loc la Sibiu, a continuat în rîndul tineretului și cu prilejul întîlnirii din 30 iulie 1893 de la Predeal, unde au participat reprezentanți ai studenților din București, Iași și din imperiul austro-ungar, precum și ai Ligii culturale. Cu ocazia deschiderii lucrărilor Conferinței Naționale de la Sibiu, ținută în sala Gesellschaftshaus, s-a acordat atenție decorării ei. Totul a fost împodobit cu brad, plante exotice, flori, peste care atîrnau patru steaguri dedicate conferinței de către tineri, unul roșu cu inscripția aurie („Totul pentru națiune”); unul galben („Trăiască poporul român”); unul alb („Uniți-vă în cuget și-n simțiri”) și unul de culoare albastră („Pe voi vă urmăm”).

Steagul de culoare albastră exprima simbolul unirii tuturor românilor ⁴⁵.

Sub steaguri se aflau prezidiul și comitetul P.N.R., delegații ligii culturale, ai presei.

Autoritățile monarhice exprimînd teamă față de participarea în masă a românilor de pretutindeni la lucrările conferinței, au cerut ca steagul albastru să fie arborat afară. Gheorghe Cantacuzino, reprezentant al ligii culturale din România, a făcut propunerea ca steagul albastru să fie predat tineretului universitar de peste munți care să-l arate întregului popor și să militeze pentru solidaritatea națională. Gîndurile exprimate de Gheorghe Cantacuzino au

⁴⁴ *Ibidem*, nr. 154 din 14/26 iulie 1893.

⁴⁵ *Ibidem*.

fost susținute și de ziarul „Tribuna” din Sibiu, ele exprimând aceleași intenții comune pentru eliberarea națională și aceleași formulări pentru unirea Transilvaniei cu România ⁴⁶.

Pe baza propunerilor făcute la Sibiu, cele două steaguri care au împodobit sala unde s-au desfășurat lucrările conferinței naționale (roșu și albastru), au fost duse de o delegație a studenților din Transilvania, la Predeal. Din delegația studenților români din monarhia austro-ungară făceau parte: Pompiliu Dan, Lazăr Popovici, Valeriu Braniște, Rusu Șirianu și alții ⁴⁷. La Predeal, în ziua de 30 iulie 1893, se întâlnesc studenții din România și cei din provinciile românești încorporate la imperiul austro-ungar, în prezența delegaților „Ligii culturale”, în frunte cu profesorul universitar și savantul istoric, V. A. Urechea, unul din principalii susținători ai luptei naționale și politice a românilor din Transilvania. Scopul acestei întruniri era de a întări unitatea de luptă a românilor de pe întreg teritoriul patriei. Delegații studenților români din Transilvania și Ungaria, predau două din cele trei părți ale tricolorului național român, tinerimii universitare din România: steagul albastru, studenților din București; iar steagul cel roșu studenților de la Iași; steagul cel galben „Auriu ca mîndrul soare” rămînînd în Transilvania ⁴⁸.

Cu prilejul predării steagurilor la Predeal, istoricul V. A. Urechea, președintele Ligii culturale, a ținut un discurs în care a relevat semnificația păstrării celor trei părți din steagul tricolor de către tineretul universitar din București, Iași și din centrele universitare din imperiul austro-ungar (Transilvania și Ungaria) pînă cînd ele vor forma steagul României unite, pînă cînd se va realiza unitatea politică și culturală a tuturor românilor: „Comitetul executiv al Ligii pentru unitatea culturală a națiunii române, primește din mîinile junimii române ardeleni acest labarum care simbolizează unitatea națiunii române. Drapelul este al unei junimi de la care națiunea așteaptă căldură, înțelepciune și devotament”. În cuvîntul său, V. A. Urechea a arătat însemnătatea acțiunii întreprinsă de studenții români, spunînd: „Pe voi vă urmăresc, a scris junimea din Transilvania pe drapelul său”. Aceasta e dorința întregului popor. Drapelele roșu și albastru au fost date spre păstrare pentru ca studenții din București și Iași să le poarte la sărbători și ocazii solemne și să fie în primele rînduri, dovedind cîteanță în lupta pentru unitate politică ^{49a}.

Cele trei părți din steagul național însemnau revendicarea drepturilor națiunii române de a trăi cu individualitatea sa în cadrul unui stat unitar.

Pompiliu Dan a avut un rol de frunte în pregătirea manifestăției de la Predeal, organizînd întreaga acțiune și susținînd în numele studenților români din Transilvania și Ungaria, identitatea de vederi în lupta pentru eliberarea națională și unire.

⁴⁶ *Ibidem*, nr. 156 din 16/29 iulie 1893.

⁴⁷ Valeriu Braniște, *Memorii* (în curs de apariție la Editura pentru literatură).

⁴⁸ Pompiliu Dan, *Memorii*, p. 14—15; Programul Recepțiunii la Predeal a Drapelului Istoric de la Congresul de la Sibiu din 11 și 12 iulie 1893, în arhiva Pompiliu Dan.

^{49a} „Tribuna”, X, nr. 161 din 23 iulie/4 august 1893.

La festivitatea predării steagurilor în orașul Predeal s-au rostit jurăminte și legăminte întărite prin împărțirea drapelelor la delegații din cele trei provincii românești. Delegatul studențimii universitare din Iași, Constantin Rășcanu, a subliniat că acțiunea în sine pornită de la conferința națională din Sibiu, este unul din actele importante politice ale tinerimii universitare: „Tot de aceia tinerime sînt trimiși aici spre a primi falnicul drapel din mîinile colegilor mei români din Ardeal și Ungaria”⁴⁹.

Referindu-se la programul tinerimii universitare, spunea în continuare: „Din Sibiu se aduce drapelul unde este scris cu litere de aur „Totul pentru națiune”. Tinerii noștri studenți cer libertate, egalitate și unirea Transilvaniei cu România”⁵⁰.

Activitatea lui Pompiliu Dan în timpul lucrărilor Conferinței Naționale din iulie 1893, Sibiu, unde a susținut politica conducerii P.N.R. privind Memorandul și predarea steagurilor la Predeal, arată propaganda făcută de el în sprijinul cauzei românești și a recunoașterii legitimității drepturilor ei, subliniind necesitatea legăturilor strînse dintre forțele intelectuale din întreaga țară pentru o politică națională militantă.

Pompiliu Dan are meritul de a fi manifestat la diferite conferințe și congrese ale studenților hotărîrea de a lupta pentru unirea politică, ca între diferite centre universitare să se stabilească legături strînse, să se comunice preocupările în domeniul vieții culturale și politice, să se organizeze acțiuni comune cu reprezentanții din toate provinciile române, contribuindu-se și pe această cale, la consolidarea conștiinței naționale.

În septembrie 1892, Pompiliu Dan este delegat la Congresul studențesc care s-a ținut la Roman⁵¹.

La Congresul studenților români care s-a ținut la Roman au participat reprezentanți ai universităților din București, Iași, Cluj, Viena, Budapesta. Delegații studenților din centrele universitare existente în monarhia austro-ungară, au fost primiți cu multă bucurie și simpatie. Pe tot parcursul drumului cu trenul, delegația studenților români veniți de la universitățile din Cluj, Pesta, Viena, Graz, condusă de Pompiliu Dan a fost primită cu mult entuziasm: „Delegația condusă de mine era alcătuită din următorii studenți:

⁴⁹ *Ibidem*, nr. 162 din 24 iulie/5 august 1893.

⁵⁰ *Ibidem*. Steagul albastru a fost primit de studentul I. Grădișteanu, care a rostit și el o cuvîntare, evocînd aceleași idealuri de luptă care unesc pe români și care arată că granițe politice nu există. În timpul banchetului care a avut loc la Predeal după festivitatea predării steagurilor, au rostit cuvîntări: Rusu Șirianu, Ioan Slavici, Vasile Mangra, care au menționat însemnătatea Conferinței Naționale de la Sibiu, și anume: unirea strînsă a poporului român, întărirea legăturilor politice și culturale ale românilor de pe ambele versanți ale Carpaților, colaborarea strînsă a popoarelor asuprite și oprite din imperiul austro-ungar, în lupta pentru drepturi.

⁵¹ Congresul anual al studenților universitari români a avut loc între 6—8 septembrie 1892 la Roman. Ideea unui congres studențesc a apărut încă din 1868, dar problema a fost pusă hotărît mai ales cu prilejul evenimentelor legate de sărbătorirea de la Putna (1871). Primul congres anual al studenților s-a ținut la Focșani în 1879, iar apoi în fiecare an într-unul din orașele României, dezbătîndu-se mai ales probleme naționale și culturale. Vezi „Tribuna”, IX, nr. 105 din 13/25 septembrie 1892.

George Moroianu, Anton Pușcariu, George Proca, Romul Pop, Romul Dobo, Aurel Muntean. Am fost primiți cu căldură la București de către Grigore T. Brătianu președintele Ligii culturale”⁵².

Congresul de la Roman s-a deschis la 6/18 septembrie 1892 în sala teatrului din oraș sub președinția lui V. G. Morțun, deputat. Studentul D. Gurescu a propus congresului să salute pe studenții ardeleni prin sculare în picioare. 300 de studenți, participanți la congres, se ridică în picioare, ovaționând pe reprezentanții românilor din Transilvania, menționându-se că scopul tinerimii universitare este de a recunoaște și de a fi, a milita pentru idealul de unitate politică⁵³.

Și acest congres al studenților de la Roman a fost o manifestație națională, mulți delegați au ținut discursuri⁵⁴, a fost organizată o excursie la Mircești⁵⁵, au avut loc întruniri. S-a subliniat de către cei care au luat cuvântul rolul studenților în mișcarea pentru făurirea idealului național: s-au pus bazele unei cooperări active pe tărîmul muncii științifice, s-au intensificat acțiunile prin presă, adunări, întruniri, în sprijinul ideii de unitate.

În prima zi a lucrărilor congresului, a luat cuvântul și Pompiliu Dan. „Domnul Dan Pompiliu, unul din delegații ardeleni, ia cuvântul și mulțumește studenților pentru buna primire ce i s-a făcut dumisale și camarazilor săi. Sfârșește salutînd congresul în numele studenților români din Cluj, Graz, Pesta și Viena, pe cînd tunete de aplauze îi înecau glasul”⁵⁶.

Discursul lui Pompiliu Dan se încheie cu cuvintele: „Trăiască România Mare și independentă”⁵⁷.

Efectul participării delegației de studenți români din imperiul austro-ungar la congresul anual al studenților de la Roman a fost întărirea mișcării studențești unitare. Ideile dezbătute în discursurile delegaților, s-au răspîndit în toate centrele, dezvoltîndu-se activitatea pe tărîm literar și propagandistic, încurajîndu-se apariția unor publicații și pentru cultivarea dragostei față de trecutul bogat al poporului nostru. Întorși de la congresul de la

⁵² Pompiliu Dan, *Memorii*, p. 13—14.

⁵³ „Tribuna”, IX, nr. 105 din 13/25 septembrie 1892.

⁵⁴ Congresul studenților din Roman a fost salutat de Aurel Iliescu, în numele societății universitare „Unirea”; Emil Antonescu în numele „Ligii Culturale”; Mihail Dumitrescu Cucu a dezvoltat conferința despre poetul Andrei Mureșianu, prezentîndu-i și biografia.

⁵⁵ La Mircești au fost primiți de văduva poetului Vasile Alecsandri. Au vorbit Tătușescu, președintele congresului și delegați ai studenților din Iași, București etc. Mircea Petrescu, student în București, a vorbit despre poetul Vasile Alecsandri și a mulțumit văduvei poetului pentru primirea caldă făcută. În ziua a 2-a a lucrărilor Congresului studenților, se hotărăște să se ofere doamnei Alecsandri, un album isălit de 101 delegați, în semn de omagiu pentru marele patriot care a fost Vasile Alecsandri.

⁵⁶ „Tribuna”, IX, nr. 105 din 13/25 septembrie 1892. Președintele congresului studenților, Tătușescu, mulțumește lui Pompiliu Dan pentru frumoasele cuvinte spuse delegaților, mărturie a dorinței de unitate, de organizare comună a manifestărilor studențești și subliniază că preocupările tuturor reprezentanților de la universitățile din Europa, sînt legate de realizarea idealului național.

⁵⁷ Pompiliu Dan, *Memorii*, p. 13—14.

Roman, delegații ardeleni au arătat sprijinul pe care îl acordă tinerimea universitară din vechea Românie și au afirmat că prezența lor la congresele studențești, devine tot mai mult un simbol al unirii politice a tuturor românilor.

Pompiliu Dan, reprezentant al intelectualității progresiste, a militat împotriva șovinismului, pentru egalitate socială și națională. Subliniind activitatea desfășurată de oamenii de cultură maghiari și germani, pentru susținerea revendicărilor naționale ale românilor, el se referă la năzuințele comune de colaborare și apreciază rolul jucat de profesorul universitar Szabó Károly, reprezentant clarvăzător al poporului maghiar care a susținut drepturile maselor românești și continuitatea de viață pe meleagurile patriei noastre⁵⁸.

Relatarea de către Pompiliu Dan a poziției acestui intelectual progresist maghiar, ne demonstrează încă o dată că reprezentanții de seamă ai maghiarilor, de o orientare mai radicală, militau pentru unirea tuturor forțelor înaintate, pentru a asigura egalitatea deplină în drepturi a tuturor locuitorilor din Transilvania, precum și pentru reforme democratice.

Activitatea celor mai înaintați oameni politici și de cultură români, maghiari și germani, pentru o acțiune coordonată a tuturor naționalităților asuprite, pentru eliberare socială, reforme și drepturi, a fost unul din obiectivele principale ale vieții și operei lui Pompiliu Dan, de-a lungul întregii sale existențe. Aceasta demonstrează o tendință de mare însemnătate și anume că Pompiliu Dan vedea edificiul statului unitar român bazat pe drepturile egale ale naționalităților conlocuitoare cu poporul român și pe dezvoltarea lor liberă, economică, politică și culturală.

Un episod important în desfășurarea luptei poporului român pentru unificarea statală l-a constituit apariția unor organe de presă ale studenților români din diferite centre universitare ale Europei. Rezultat al colaborării celor mai de seamă exponenți ai mișcării naționale și politice studențești din Europa a fost apariția la 1 martie 1893, a „Chartei rotunde”. Acest organ de presă scris cu mîna a fost o manifestare a solidarității tuturor studenților români din centrele universitare ale Europei care voiau să aducă la cunoștința personalităților vieții politice, științifice și culturale voința românilor din Transilvania de a-și păstra ființa lor națională și de a se uni cu România. „Charta rotundă” a fost un organ al studențimii române care a apărut cîteva luni în cursul anului 1893

⁵⁸ Szabó Károly era profesor la Universitatea din Cluj. El predă cursul de istorie a Ungariei și era unul din oamenii de știință maghiari cu vederi largi, prieten sincer al poporului român. De la tribuna catedrei universitare el declara deseori în fața studenților români și maghiari, caracterul străvechi al unității geografice, etnice, de limbă, economice și culturale a celor 3 provincii românești și continuitatea populației autohtone pe teritoriul patriei noastre: „Românii au locuit necontenit de cînd i-a adus aci împăratul Traian, orice ar zice Unfalvy”. Vezi Pompiliu Dan, *Memorii*, p. 9—10. Húnfalvy Pál, istoric și filolog maghiar, era susținător al teoriei roesleriene, nega continuitatea de viață a populației dace și daco-romane pe teritoriul României. Cărturarul maghiar Szabó Károly era originar din ținuturile secuești și a manifestat tot timpul o atitudine binevoitoare față de studenții români care studiau la Universitatea din Cluj, se apropia de ei cu multă căldură, le înțelegea păsurile, îi ajuta să iubească și să prețuiască istoria și cultura poporului maghiar, cultivînd prin cursurile sale necesitatea solidarității tuturor popoarelor împotriva împilării și asupririi naționale.

dezbătând în coloanele sale obiectivele ce stăteau în fața luptei naționale și politice a tinerimii universitare. I-a apariția acestei publicații studențești, un aport prețios l-a avut Pompiliu Dan student în acel timp la Viena, care a dovedit inițiativă, curaj și s-a făcut remarcant prin calitățile sale organizatorice prin mobilizarea celorlalți studenți pentru susținerea și expedierea acestei foi.

În pluralitatea modalităților luptei studențimii române, „Charta rotundă” a ocupat un loc aparte și inedit, având în vedere atât felul în care a fost concepută, cât și faptul că până istoricilor nu a notat pînă azi, în cronica frământărilor naționale și acest ingenios organ de luptă.

Lansată din Paris, ea urma o mișcare circulară. Din cuprinsul articolelor „Chartei” se desprinde ardentul patriotism al unor tineri ca: Pompiliu Dan, Simion Mehedinți, George Moroianu, Romul Pop, G. Candrea și alții, care își coordonau toate eforturile spre realizarea dezideratului major al desăvîșirii unirii, în limitele gândirii lor social-politice, limite evidente în ce privește insuficiența abordare a problemelor de ordin social, unele exagerări legate de rolul bisericii, nesublinierea rolului maselor ca factor hotărîtor al dezvoltării istoriei.

„Salutăm ideea fratelui Mehedinți. Paginile acestea vor deveni istorice. După împlinirea dorului nostru vor scruta savanții să afle a cui scrisoare e cea și cea și vor recunoaște cît de invențioasă e iubirea, mai ales iubirea de neam. Credem că se va chiar perfecționa această Chartă devenind cu timpul organul tinerimii academice tipărite”. Rîndurile scrise de corespondentul „Chartei rotunde” din orașul universitar Graz, exprimă ideea centrală care a stat la baza acestui organ de presă al tinerimii universitare române: „Dragostea fierbinte față de poporul român, de patrie”⁵⁹.

Prin denumirea de „Charta rotundă”, se înțelege o corespondență între studenții români de la universitatea din Paris, Viena, Graz, Budapesta, Cluj, București, Cernăuți, München, Strasbourg, Anvers și Berlin. Titlul acestei foi studențești a fost dat de Simion Mehedinți: „Am botezat această foaie „Charta rotundă” și pentru că face un ocol și pentru că este Charta poporului nostru românesc și a țării”⁶⁰.

Stabilindu-i programul, Simion Mehedinți a urmărit să stimuleze interesul studenților români pentru studiul istoriei și a limbii poporului român, pentru atragerea lor la dezbaterile problemelor contemporane, pentru formarea unei atitudini militante în problemele apărării intereselor naționale ale națiunii române din Transilvania.

Scopul suprem al foi studențești „Charta rotundă” era promovarea ideii eliberării de sub dominația imperiului austro-ungar și unirea Transilvaniei cu România. În cadrul ei un loc important îl ocupa critica asupririi naționale a poporului român din Transilvania, înfierarea abuzurilor și persecuțiilor, sărbătorirea evenimentelor mai importante din istoria poporului nostru, discutarea largă a problemelor fundamentale care frământau în acea epocă pe toți locuitorii imperiului austro-ungar⁶¹.

⁵⁹ Mircea Băltescu, „Charta rotundă”, Astra, 1968, III, nr. 7(26) iulie, p. 2.

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ *Ibidem*.

Simion Mehedinți ne oferă și explicațiile necesare pentru a înțelege mecanismul difuzării acestei foi studențești în toate centrele universitare: „1) În fiecare lună foaia aceasta va pleca din Paris și va urma un itinerar fix; 2) În luna a doua, nr. 1 va însoți pe numărul 2, pentru ca să-l cunoască; în luna a treia numărul 2 va însoți pe numărul 3, 3 pe 4 și așa mai departe; 3) Fiecare cum îl primește scrie ce are de scris și repede îl trimite la stația următoare, recomandat; 4) Fiecare scrie ce crede că e de interes pentru cunoașterea stării noastre: de exemplu, ce articole s-au scris pentru ori contra românilor, ce număr de români ori studenți români sînt în cutare oraș, cîți renegați și cîți credincioși avem, ce propuneri sînt de făcut, etc. etc. etc. 5) Arhiva se va păstra la Paris. Mai tîrziu vom lărgi itinerariul. Băgați de seamă la adrese și anunțați din vreme stația precedentă cînd se schimbă domiciliul“⁶².

Correspondenții „Chartei rotunde“, au fost:

Viena: Pompiliu Dan — Wäring

Giirtelstrasse no. 4, II, 10.

Graz: C. Nyes, Universităt: Aurel C. Popovici.

Budapesta: Elie Cristea, Ulöi Ut 20 föld. 18.

Cluj: Romul Pop, Belmonostor u. 17 a.

București: dr. Staicovici și dr. Nan Muscel, strada Primăverii.

Berlin: Simion Mehedinți, Doroteenstrasse N. W. 70.

În primul număr al „Chartei rotunde“, Simion Mehedinți a dat indicații privind modul cum trebuie să se acționeze pentru succesul acțiunii și încheie cu cuvintele: „... Gîndiți-vă că dacă întreținem forma aceasta de corespondență, vom ști în orice moment cum bate pulsul întregii noastre națiuni“⁶³.

„Charta rotunda“ a apărut în luna martie 1893 și a durat pînă în luna iunie cînd a fost sistată din cauza persecuțiilor stăpînirii austro-ungare și a urmăririi corespondenților de către poliție.

„Charta rotunda“ a constituit o pagină de seamă pentru apărarea intereselor naționale fundamentale ale poporului român, o oglindă fidelă a frămîntărilor politice, literare, științifice din epoca memorandistă, un document al luptei pentru unitate statală.

Activitatea didactică, Pompiliu Dan, o începe la 1 sept. 1893, ca profesor la școlile secundare din Brașov (liceu, școala reală și școala comercială), dovedind de la început multă conștiinciozitate, corectitudine, îndrumînd tineretul studios pe linia luptei naționale și a slujirii devotate a poporului⁶⁴.

⁶² Manuscris în arhiva Pompiliu Dan.

⁶³ *Ibidem*.

⁶⁴ Avem puține date biografice despre Pompiliu Dan, mai ales din perioada referitoare la timpul funcționării sale ca profesor la Brașov. Din memoriile scrise de el cunoaștem că după obținerea „Absolutorului“, a fost numit profesor la școlile secundare din Brașov (1893—1898). Vezi Pompiliu Dan, *Memorii*, p. 15—16.

Ca profesor, așa după cum declară: „Am continuat lupta pentru emanciparea națională a românilor din Transilvania”⁶⁵. El a menținut un contact nemijlocit cu luptătorii patrioți din Transilvania, luînd atitudine împotriva persecuțiilor politice la care erau supuși românii din partea organelor de stat ale imperiului austro-ungar, colaborînd la ziarele din Brașov.

Din cauza participării sale active la lupta națională și politică, Pompiliu Dan a fost nevoit să părăsească postul de profesor la liceul românesc din Brașov, după 5 ani de activitate⁶⁶.

La 1 ianuarie 1901, Pompiliu Dan este chemat ca redactor al ziarelor „Tribuna” și „Foaia poporului” din Sibiu, aflate sub conducerea lui Silvestru Moldovan. La aceste foi a funcționat opt luni de zile, pînă la 1 septembrie 1901, cînd la stăruințele energice ale lui Vasile Goldiș, prieten și colaborator apropiat, Pompiliu Dan este numit ca rector al internatului de pe lîngă Liceul profesional greco-catolic din Beiuș unde a funcționat timp de doi ani de zile⁶⁷.

Participant activ la făurirea statului național unitar român, Pompiliu Dan a militat neobosit pentru dezvoltarea progresivă a societății românești din Transilvania, fiind un reprezentant al gândirii social-economice, care s-a impus la sfîrșitul secolului XIX și începutul secolului XX.

Reprezentanții acestei gândiri susțineau lichidarea stării de înapoiere economică a Transilvaniei în raport cu celelalte provincii ale imperiului austro-ungar, criticau politica economică oficială a Curții de la Viena, îndreptată împotriva intereselor poporului român, susțineau necesitatea dezvoltării unei agriculturi raționale și intensive, a meseriilor și a industriei, ca o cerință legitimă a națiunii române și ca singurul mijloc de progres.

Oameni de cultură și economiști transilvăneni, printre care și Pompiliu Dan, au făcut largi investigații în realitățile economice ale Transilvaniei, susținînd dezvoltarea legăturilor economice dintre cele trei provincii românești, expresie a necesității obiective de creare și dezvoltare a unei piețe unice și naționale, corespunzătoare stadiului de dezvoltare a capitalismului în România și tradițiilor istorice. În cadrul activității științifice și practice, generația de economiști transilvăneni (unde un loc aparte îl ocupa și Pompiliu Dan) a înfățișat în studii, articole, lucrări de mai mare extensiune cu multă competență și de pe poziția intereselor naționale a întregii Românii: necesitatea formării unei clase burgheze române, ca rezultat al dezvoltării meseriilor și comerțului, a creșterii rolului burgheziei industriale și comerciale în viața economică a Transilvaniei, impunerea orașelor românești în ansamblul relațiilor eco-

⁶⁵ *Ibidem*.

⁶⁶ *Ibidem*.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 16—17.

nomice, lichidarea rămînerii în urmă în domeniul economic a poporului român, necesitatea apariției unor asociații și reuniuni care să stimuleze evoluția economică și progresul industriei, a agriculturii, a învățămîntului economic.

Pompiliu Dan a fost exponent al acestor principii, al gândirii economice și sociale din Transilvania, care a dovedit preocupări și strădanii merituose în această direcție, pentru a contribui la rezolvarea justă a problemelor fundamentale legate de dezvoltarea economică a Transilvaniei, încadrată în economia României, ceea ce reprezenta o necesitate vitală pentru poporul român. A acordat un interes continuu teoriilor economiștilor din România (D. P. Martian, P. S. Aurelian, A. D. Xenopol) care susțineau aceleași puncte de vedere cu ale reprezentanților gândirii social-economice din Transilvania.

Tărîmul principal de afirmare a lui Pompiliu Dan în gândirea economică românească din Transilvania, l-a constituit articolele publicate în ziarul „Tribuna” în anul 1901, cînd a îndeplinit funcția de redactor⁶⁸.

Activitatea publicistică și mai ales preocupările lui Pompiliu Dan pe linia gândirii economice sînt mai puțin cunoscute. Analizînd suita de articole publicate în cursul anului 1901 în ziarul „Tribuna” din Sibiu putem pune în lumină liniile și principiile călăuzitoare ale acestui om politic și de cultură în ce privește dezvoltarea economică a României problematica economică abordată de el, concepția sa privind unitatea economiei naționale românești. În articolele scrise de Pompiliu Dan pe teme economice găsim un bogat și variat material informativ, pentru dezvoltarea social-economică a României de la începutul secolului XX, cunoaștem opiniile exorimate în jurul problemei orientării economice a României moderne. Pornind de la analiza realităților românești din Transilvania de la sfîrșitul secolului XIX și începutul secolului XX, Pompiliu Dan arată critic că de fapt nu există o burghezie numeroasă a poporului român, desprinzînd o concluzie care arată viziunea sa clară asupra viitorului: „Noi avem popor destul, avem și pătură cultă, clar ne lipsește cheagul social între aceste două clase, ne lipsește clasa de mijloc, cu ajutorul căreia am putea forma și noi o națiune completă, întregă”⁶⁹.

Răspunsul teoretic pe care îl dă Pompiliu Dan la problemele ridicate de dezvoltarea economică a Transilvaniei și de orientarea în general a politicii naționale este legat de necesitatea dezvoltării meseriilor și negoțului, condiția progresului economic și social, a formării burgheziei, forța socială interesată în dezvoltarea noilor relații de producție capitaliste și în evoluția economică a întregii țări. Referindu-se la starea negoțului și a meseriilor în Transilvania, Pompiliu Dan consideră că nu există un plan general pentru dezvoltarea acestor sectoare de activitate economică la românii din Transilvania din partea autorităților monarhiei austro-ungare, apreciind că aceasta este rezultatul politicii claselor dominante din imperiu, care frînează dezvoltarea forțelor de producție și a progresului economic al poporului românesc. Apreciind politica economică a guvernanților monarhiei, Pompiliu Dan scrie că în Transilvania

⁶⁸ *Ibidem*.

⁶⁹ „Tribuna”, XVIII, nr. 21 din 1/14 febr. 1901.

lipsească școlile de ucenici, nu există o preocupare pentru educarea și îndrumarea ucenicilor, unele reuniuni de meseriași nu acordă suficientă atenție instrucției școlare pentru ucenici și calfe, arătând căile și direcțiile de dezvoltare a societății românești din Transilvania, care trebuie să fie o preocupare centrală a Partidului Național Român⁷⁰.

Pompiliu Dan demonstrează că problemele apărării intereselor economice ale poporului român, ale dezvoltării industriei, trebuie să fie un deziderat major al activității Partidului Național Român. Stabilind direcția de dezvoltare a economiei românești din Transilvania în strinsă interdependență cu cea din România, Pompiliu Dan arată rolul organelor de presă din Transilvania, menirea lor de a sublinia pozițiile reprezentanților forțelor progresiste în privința dezvoltării industriei și a agriculturii, necesitatea activizării uniunilor de meseriași pentru cultivarea dragostei poporului în vederea dezvoltării micii industrii⁷¹.

Preocupat de problema lărgirii și dezvoltării industriei, Pompiliu Dan devine exponentul burgheziei industriale în proces de formare în Transilvania, cerînd să se creeze fabrici, să crească producția industrială, să se îmbunătățească situația materială a „clasei industriale”. „Felul acesta de lucrare, care trebuie făcută cu inima caldă și cu cel mai deplin devotament este într-adevăr greu, dar adevărații amici ai poporului nostru n-au să se-nspăimînte, trebuie să se afle bărbați care să-și ieie osteneala asupra lor”⁷².

Atitudinea lui Pompiliu Dan privind necesitatea dezvoltării industriei, a meseriilor și a agriculturii era strîns legată de dezvoltarea învățămîntului economic, a școlilor de ucenici, a liceelor comerciale, industriale, în concepția sa, înlăturarea înapoierii economice era condiționată de ridicarea nivelului de cultură a poporului, de dezvoltarea culturii și a științei.

Consecvent acestei atitudini, Pompiliu Dan arată că în școlile din fondul regesc sînt 1431 de ucenici sași; 538 români; 288 maghiari, ceea ce este prea puțin în raport cu populația românească: „Noi credem că-n proporție cu numărul locuitorilor, trebuia să fie cu mult mai mare numărul ucenicilor români”⁷³. Astfel, Pompiliu Dan, sesizează problema rămînerii în urmă din punct de vedere al dezvoltării învățămîntului economic, dă soluții pentru ieșirea din această situație prin înmulțirea școlilor de meserii care va asigura un avînt al economiei. În istoria gîndirii economice din Transilvania, Pompiliu Dan se înscrie ca un reprezentant al ideii de dezvoltare a industriei naționale pe baza valorificării bogățiilor, aducînd argumente în sprijinul acestei teze, înțelegînd just problemele privind industrializarea României ca o condiție a rezolvării problemelor agrare, a ridicării nivelului de trai a întregii populații, a creșterii prestigiului țării întregi pe plan european. Ideea dominantă care străbate de la un capăt la altul articolele pe teme economice publicate în „Tribuna”, este aceea a libertății economice și industriale în Transilvania, a

⁷⁰ *Ibidem*.

⁷¹ *Ibidem*, nr. 23 din 6/19 febr. 1901.

⁷² *Ibidem*.

lichidării inegalităţii pe ţărîm economic, dintre români şi celelalte naţionalităţi, a colaborării dintre români, maghiari şi saşi pe ţărîm economic, cerînd şi protejarea intereselor burgheziei româneşti, respectarea principiului democratic al egalităţii în viaţa economică, politică şi culturală a tuturor popoarelor din imperiul austro-ungar. Apărînd cu curaj drepturile istorice ale poporului român din Transilvania, Pompiliu Dan s-a situat şi pe poziţia respectării naţionalităţilor conlocuitoare, a promovării unor relaţii economice bazate pe interese reciproce şi, în funcţie de interesele fiecărei naţionalităţi, subliniind rolul prieteniei între români, saşi şi maghiari, dorinţa întregului popor de a trăi în pace şi pe baza unei activităţi comune în producţie. Combate articolele publicate în presa din Transilvania care arată că intensificarea activităţii economice a românilor ar ameninţa pe saşi pe ţărîmul industriei: „Noi datorăm multă recunoştinţă vecinilor saşi, care în multe privinţe şi mai ales în privinţa industrială ne-au fost şi ne sînt încă cei mai pricepuţi şi mai siguri învăţători” ⁷⁴.

Conduc de sentimentul recunoştinţei poporului român faţă de saşi, Pompiliu Dan scrie: „Românul îşi încredinţează cu inima liniştită copilul său maestrului sas că nu se teme că în atelierul lui îşi va pierde simţul şi limba sa românească” ⁷⁵. În continuare combătînd pe unii reprezentanţi ai teoriilor reacţionare economice din Transilvania, care spuneau că înviorarea activităţii economice a poporului român ar fi detrimentul populaţiei săseşti, Pompiliu Dan menţiona că existenţa oraşelor săseşti este şi a noastră, cea mai intimă dorinţă şi că sîntem convinşi că apropierea românilor de viaţa economică a acestor oraşe este în interesul comun şi cere elementelor care dirijează procesul de dezvoltare economică să aibă în vedere şi formarea burgheziei industriale româneşti care lipseşte poporului român.

În cadrul aspectelor economice care l-au preocupat pe Pompiliu Dan, un loc aparte l-a avut analiza critică a situaţiei existente în privinţa industriei şi a meseriilor din Transilvania: „Lipsa industriei şi a meseriilor sînt una din cauzele de căpetenie, că noi românii, orice am face şi am dreg, ne învîrtim într-un cerc vicios şi nu putem ajunge la rezultate mai îmbucurătoare în nici o direcţiune. Fără industrie şi meserii nu poate fi vorba de-o adevărată bunăstare materială, nici de civilizaţiune şi nici nu se pot cîştiga şi conserva libertăţile publice” ⁷⁶.

Plecînd de la această apreciere publicată într-o revistă economică din Sibiu, Pompiliu Dan arată că-n politica naţională, crearea burgheziei industriale şi comerciale e o problemă arzătoare, arată necesitatea propagandei în această direcţie, ca masele de muncitori şi ţărani să-şi trimită copiii la şcolile de meserii pentru a forma o „clasă numeroasă de meseriaşi” români: „Drept aceea fiecare comună românească să se îngrijească de a-şi creşte pe seama sa tot felul de meseriaşi, precum rotari, făurari, croitori, cizmari, măsari şi măcelari” ⁷⁷.

⁷⁴ *Ibidem*.

⁷⁵ *Ibidem*, nr. 26 din 16/28 febr. 1921.

⁷⁶ *Ibidem*.

⁷⁶ „Tribuna”, XVIII, nr. 28 din 18/26 febr. 1921.

⁷⁷ *Ibidem*.

De asemenea, Pompiliu Dan aduce argumente în sprijinul propagandei în rândurile poporului român pentru cultivarea și dezvoltarea meseriilor la români, evidențiind rolul învățătorilor de la sate care prin intermediul școlii să trimită fiili de țărani la școli de meserii, iar după calificarea lor să revină în comună unde să contribuie pe plan mai larg la creșterea numărului meseriașilor, la diversificarea meșteșugurilor și la specializare. Acordând prioritate problemelor legate de propaganda în rândul populației românești pentru dezvoltarea meseriilor și a industriei în raport cu numărul populației românești din Transilvania, Pompiliu Dan arată rolul presei românești, al „Astreii”, crearea de fonduri, acordarea de burse, crearea unei largi mișcări din partea intelectualității pentru dezvoltarea industriei, comerțului, agriculturii, pentru asigurarea posibilităților de creștere a unei generații noi de negustori, meseriași, lucrători români⁷⁸.

Idei pozitive exprima Pompiliu Dan, în articolele sale și în ce privește rolul „Astreii” în susținerea ideii de dezvoltarea industrială a Transilvaniei, arătând în același timp neajunsurile rezultate din lipsa de înțelegere a conducătorilor acestei asociații față de problemele economice: „Dacă în punctul luptei economice, programul nostru național politic este defectuos, am putea cere cu tot dreptul ca asociațiunea, în virtutea programului său înscris în statute, să ia în mâinile sale conducerea și organizarea muncii pe terenul meseriilor”⁷⁹. „... în sînul asociațiunii ar trebui anume instituită o secțiune pentru cultură industrială”.

„Astra” — spune Pompiliu Dan în acest articol — ar putea aduce o serioasă contribuție pe tărîmul economic pentru coordonarea și dirijarea societăților românilor de meseriași. Pompiliu Dan subliniază în mod foarte serios rolul „Astreii” în dezvoltarea unei industrii naționale, în înlăturarea înapoierii economice a Transilvaniei, în crearea premiselor pentru organizarea meseriașilor, în susținerea intereselor lor, a ridicării nivelului profesional; o acțiune generală de organizare sprijinită și de un organ al meseriașilor ar grăbi mult ajungerea scopului ce-l urmărim de a crea odată burghezia românească și ar ridica în mod neașteptat prestigiul națiunii române. Expunînd concepția sa cu privire la dezvoltarea industrială a țării, Pompiliu Dan pleca și de la faptul că „trebuie să avem în vedere aptitudinile poporului român, talentul său, că se creează condiții mai bune materiale pentru dezvoltarea culturii și a științei a întregii societăți, se asigură libertatea și independența țării, ridicarea întregii economii”.

Semnificative sînt și articolele publicate de Pompiliu Dan, privind dezvoltarea la un nivel înalt, pe întregul Transilvanie a problematicei legate de progresul meseriilor la poporul român. În felul acesta el creează cadrul necesar pentru înțelegerea de către toți factorii de răspundere a problemei importanței meseriilor în viața economică și face cunoscut opiniei publice românești situația existentă, cere expoziții economice anuale, învățămînt pentru meseriași și măsuri corespunzătoare în această direcție. Pornind de la această problemă, Pompiliu Dan arăta necesitatea convocării unui congres al

⁷⁸ *Ibidem*, nr. 29 din 14/28 febr. 1901.

⁷⁹ *Ibidem*.

meseriașilor români din Transilvania și Ungaria. Sugerînd convocarea acestui congres arată rolul burgheziei române, al Partidului Național Român, al „Astrei” care să coopereze la formarea culturii economice a poporului român prin editarea de publicații, broșuri, prelegeri, crearea de școli profesionale, întocmirea de situații statistice, răspîndirea ideilor economice avansate din Europa. Propune ca organizarea congresului să aparțină „Astrei” care să dea competență, inițiativă în realizarea acestei idei⁸⁰.

Situînd pe prim plan necesitatea convocării acestui congres al meseriașilor români, Pompiliu Dan se referă și la năzuințele de organizare a meseriașilor români, la crearea condițiilor pentru introducerea unei tehnici superioare în atelierele meșteșugărești, precum și la colaborarea dintre asociațiile meseriașilor din diferite centre. Afirmă cu claritate că la congres trebuie să fie invitați toți reprezentanții meseriașilor și comercianților din Brașov, Sibiu, Cluj, Sebeș, Blaj, Alba-Iulia, acțiunea avînd și un larg caracter patriotic: „Astra” trebuie să contribuie la închegarea burgheziei române, înființarea unei case naționale, ea este terenul comun unde se pot aduna românii doritori de cultură”⁸¹.

Scrisul său l-a folosit Pompiliu Dan pentru culturalizarea maselor. În articolele publicate în coloanele ziarului „Tribuna” se reflecta doctrina economică a lui Pompiliu Dan a cărei esență consta în dezvoltarea armonioasă a tuturor ramurilor economiei Transilvaniei, în mod deosebit a industriei și meseriilor, înfăptuirea unor transformări progresiste și democratice cu consecințe asupra evoluției economice și sociale a societății românești din Transilvania, crearea unor organizații profesionale ale meseriașilor, care să promoveze meseriile la români.

Astfel, Pompiliu Dan apare ca un reprezentant de frunte al vieții culturale din Transilvania, care a înțeles să sprijine lupta pentru progresul poporului român. Deși are merite în abordarea unor probleme economice, el nu a înțeles rolul în acțiunea largă pentru progres a proletariatului român, a mișcării muncitorești, nu a subliniat consecințele negative pe plan social a dezvoltării industriale în capitalism și nu a reliefat necesitatea apărării intereselor maselor muncitoare. Contribuția sa în acest domeniu este însă importantă, el situîndu-se alături de forțele înaintate ale societății de la începutul secolului XX, care au militat pentru progres, pentru industrializare, pentru asigurarea independenței și suveranității patriei.

La stăruințele insistente ale lui Vasile Goldiș, care se afla la Arad⁸², Pompiliu Dan primește postul de rector al internatului diecezan greco-ortodox român, de pe lîngă liceul confesional din Beiuș, unde funcționează timp de doi ani⁸³.

⁸⁰ „Tribuna”, XVIII, nr. 119 din 26 iunie/9 iulie 1901.

⁸¹ *Ibidem*, nr. 121 din 28 iunie/11 iulie 1901.

⁸² Pompiliu Dan, *Memorii*, p. 17—18.

⁸³ *Ibidem*. În timpul funcționării sale ca profesor la Beiuș, Pompiliu Dan s-a remarcat printr-o activitate pedagogică bogată. Scopul acestei activități era să dezvăluie tineretului studios lupta de secole dusă de poporul român, de cărturari și marii gînditori ai săi pentru eliberare socială și națională. În colaborare cu dr. Gavril Cosma și Pavel Pop, intelectuali din Beiuș, Pompiliu Dan, s-a preocupat atent de organizarea activității Reuniunii Meseriașilor. În această direcție ei au susținut ridicarea culturală a meseriașilor români din Beiuș.

Atras de meleagurile natale și dornic de a fi folositor locuitorilor din Zărnești, Pompiliu Dan revine în domeniul activității școlare, fiind numit la 1 septembrie 1904, învățător și director al școlii primare confesionale ortodoxe române din Zărnești, unde funcționează pînă la 1 februarie 1919, cînd este numit de către Consiliul Dirigent din Sibiu, inspector școlar al orașului și județului Brașov ⁸⁴.

În calitate de director al școlii primare din Zărnești, Pompiliu Dan, a organizat în condiții noi cursurile școlii economice de repetiție pentru pregătirea fiilor de țărani, pentru înarmarea lor cu cunoștințe agricole, contribuind astfel la dezvoltarea unei agriculturi raționale și intensive, la introducerea unor mijloace și unelte agricole mai perfecționate.

Pompiliu Dan a funcționat 15 ani ca învățător și director în orașul Zărnești, stabilind un contact nemijlocit cu masele de țărani și lucrători din acest centru al județului Făgăraș, mobilizîndu-le să lupte cu entuziasm pentru înlăptuirea actului unirii Transilvaniei cu România.

A împletit permanent munca de la catedră cu cea de cercetare științifică, studiind la bibliotecile și arhivele din Zărnești, Făgăraș, Brașov, probleme referitoare la istoria Transilvaniei, elaborînd monografii și studii. Ca studii elaborate în această perioadă amintim: „Patronagiile școlare“, „Mișcarea literară pedagogică românească în 1910—1911“, „Geografia pentru școlile primare cu limba de predare română“, „Monografia comunei Vlădeni“ (în manuscris), care au fost tipărite și răspîndite în județul Făgăraș, Brașov și în alte părți ale Transilvaniei ⁸⁵.

De asemeni Pompiliu Dan a adunat un bogat material documentar pentru elaborarea monografiei comunei Zărnești, pe care a și scris-o dar s-a pierdut.

Din informațiile pe care le avem, rezultă că Pompiliu Dan a dovedit în activitatea didactică, prestigiu și autoritate, a fost un om cu preocupări intelectuale, a adus contribuții la dezvoltarea științei pedagogice din Transilvania.

În toate conferințele sale, studiile și articolele publicate a arătat necesitatea dezvoltării unui învățămînt național al poporului român, răspunderea ce revine cadrelor didactice în educarea patriotică a elevilor.

Datorită politicii sale militante pe tărîm național, economic și cultural, Pompiliu Dan a fost suspendat în anul 1910 din învățămînt de către guvernul maghiar pentru că a susținut alegerea juristului dr. Nicolae Șerban ca deputat al județului Făgăraș contribuind la victoria acestuia împotriva candidatului gu-

⁸⁴ Pompiliu Dan, *Memorii*, p. 18—19. La Zărnești, Pompiliu Dan a venit la insistențele lui Ioan Meșianu, mitropolit al Transilvaniei, care încă din anul 1901, i-a cerut să primească conducerea școlii, oferindu-i și funcția de inspector al școlilor confesionale române din districtul Branului, cu centrul la Zărnești. Pompiliu Dan a acceptat această propunere în 1904, dedicîndu-se definitiv muncii didactice, pînă la sfîrșitul vieții.

⁸⁵ Pompiliu Dan, *Memorii*, p. 20.

vernamental⁸⁶. În urma unor intervenții energice ale intelectualilor din județul Făgăraș, a opiniei publice din Transilvania, Pompiliu Dan a fost reintegrat în școală.

Apărător al intereselor naționale și politice ale poporului român, Pompiliu Dan a fost ales deputat în Congregația Comitatului Făgăraș, de către circumscripția electorală Tohanul Vechi. Cu ocazia dezbaterilor periodice din cadrul congregeției, Pompiliu Dan a arătat situația școlilor românești din zona Săcele, lipsa unei baze materiale corespunzătoare unui proces de învățământ științific, abuzurile care se fac din partea organelor de stat față de cadre didactice, măsurile represive care se iau împotriva dascălilor care contribuie la educarea elevilor români, cerînd insistent folosirea limbii și literaturii române în școală, justiție, administrație, condamnînd nedreptățile regimului burghezo-moșieresc maghiar față de populația românească din Transilvania⁸⁷.

Pompiliu Dan s-a distins și printr-o bogată activitate extrașcolară, obștească, mai ales în cadrul „Astrei”. Timp îndelungat a fost secretar al despărțămîntului „Astra” din Zărnești, acționînd pentru consolidarea unității culturale a poporului român. A expus conferințe la serbările „Astrei”, pentru ridicarea cunoștințelor economice ale țăranilor și introducerea unei tehnici moderne în agricultură, conferințe legate de tradițiile glorioase de luptă ale poporului român pentru libertate și dreptate, conferințe pe teme pedagogice. A răspîndit broșurile, ziarele, lucrările tipărite de „Astra” pentru culturalizarea maselor, urmărind emanciparea politică și culturală a locuitorilor din Zărnești. A susținut dezvoltarea activității bibliotecii și a casei țărănești din Zărnești, organizînd serbări culturale, corul locuitorilor comunei, reuniuni, expoziții permanente sau temporare, reprezentării teatrale, schimburi de experiență între diferite centre din județul Făgăraș; a participat cu regularitate la adunările generale anuale ale „Astrei”⁸⁸.

În cadrul „Astrei” Pompiliu Dan a acordat o deosebită atenție sprijinului Reuniunii de Meseriași din Brașov, dezvoltării meseriilor și a susținut o bogată propagandă economică⁸⁹.

Intrarea României în război, la 15 august 1916, de partea Antantei, a determinat din partea guvernului maghiar, o intensificare a asupririi naționale a populației românești. Muncitori, țărani, și mai ales mii de intelectuali sînt arestați, judecați, închiși în lagăre, sub acuzația de „trădare” sau „agitatie” contra monarhiei austro-ungare. După retragerea trupelor române din Transilvania, în toamna anului 1916, s-a dezlănțuit un val de persecuții și teroare

⁸⁶ *Ibidem*, p. 21. În iulie 1910, Pompiliu Dan a luat parte activă la lupta deslășurată de populația românească din județul Făgăraș, pentru alegerea de deputat distal în circumscripția Făgăraș a candidatului dr. Nicolae Șerban, care se opunea reprezentantului partidului de guvernămînt Werner Gyula. Susținerea cu ardore de către Pompiliu Dan, a candidatului dr. Nicolae Șerban, i-a adus o serie de persecuții din partea inspectorului școlar Szabó Elemér, care l-a și suspendat din oficiu pe un an de zile. În favoarea reintegrării lui Pompiliu Dan în învățămînt, după suspendarea sa a acționat mai ales, dr. Ioan Șenchea, avocat în Făgăraș.

⁸⁷ Pompiliu Dan, *Memorii*, p. 20—21.

⁸⁸ *Ibidem*.

⁸⁹ *Ibidem*.

împotriva maselor populare românești, mulți intelectuali fiind nevoiți să se refugieze peste Carpați. A fost aplicată o legislație de război care a nemulțumit profund masele populare din Transilvania și a determinat puternice demonstrații de masă, greve, răscoale ale țăranilor⁹⁰.

La 22 octombrie 1915, Pompiliu Dan este arestat de organele de stat din Brașov. Arestarea lui s-a produs concomitent cu a încă 19 intelectuali din diferite județe ale Transilvaniei, majoritatea fiind din Țara Bîrsei, ca urmare a măsurilor represive luate împotriva intelectualității românești care în condițiile izbucnirii primului război mondial, a agravării contradicțiilor sociale, a intensificat mișcarea de eliberare națională și lupta pentru formarea unui stat național unitar român⁹¹.

Preocupați de această coordonată fundamentală a vieții poporului român de pe ambele versante ale Carpaților — formarea statului național unitar român — intelectualii patrioți din Țara Bîrsei au afirmat între anii 1914—1916, drepturile poporului român la o existență de sine stătătoare, au relevat dreptul la autodeterminare a națiunii române, importanța Unirii Transilvaniei cu România. Datorită acestei poziții intransigente, a propagandei desfășurate în rîndul maselor în favoarea formării statului național unitar român, Pompiliu Dan este arestat.

Procesul de înaltă trădare a patriei intentat lui Pompiliu Dan și tovarășilor săi, de către guvernul maghiar, constituia o expresie a politicii cercurilor conducătoare reacționare de la Budapesta îndreptată împotriva exponenților burgheziei române ai Partidului Național Român, care se situau pe o poziție consecventă de unire a Transilvaniei cu România. Scopul acestui proces a fost să lipsească masele românești, mai ales din comune și sate, de posibilitatea organizării luptei pentru unire, să ridice din mijlocul poporului pe învățătorii, profesorii și preoții militanți ai cauzei unirii, care contribuiau la fortificarea conștiinței maselor.

Procesul intentat în anul 1915 unui grup de peste 20 de intelectuali români (Joan Popovici preot Sf. Gheorghe; Ioan Sociu șef portărel Tribunalul Brașov; Nicolae Hamzea învățător Ghimbav; Gheorghe Negoescu preot Întorsura Buzăului; Victor Pop farmacist Sibiu; dr. Zaharia Munteanu avocat Alba-Iulia; Romul Popescu funcționar Banca Albina Sibiu; Ioan Modroiu preot Vama-Buzăului; Ioan Nan preot Sînpetru; D. Greceanu preot Hărman; Ioan Coman preot Sita Buzăului; Romul Cristoloveanu învățător Rîșnov; dr. Spiridon Boita

⁹⁰ C. Nuțu, în *Desăvîrșirea unificării statului național român*, p. 130, 132—133, 135; Ludovic Vayda, *Mișcările țărănești desfășurate în Transilvania în anul 1918 și rolul lor în destrămarea puterii locale de stat austro-ungare*, în *Analele Institutului de științe istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R.*, anul XIV, nr. 6/1968, p. 12, 14, 18; Brașov, fondul Făgăraș, subprefectura, anul 1918, dosarul nr. 11 681, fila 1; Dosarul nr. 11 546, fila 1; I. Kovács și V. Popeangă, *Lupta țărănimii din Transilvania, din toamna anului 1918 pentru unirea cu România*, în *Studii*, Tom 21, 1968, nr. 6, p. 1084—1085. I. Nicoară, *Aspecte privind contribuția brașovenilor la lupta pentru desăvîrșirea unității naționale a poporului român*, în *Studii și articole de istorie*, an. XI, 1968, p. 208.

⁹¹ Pompiliu Dan, *Memorii*, p. 21—22; idem, *Un monstruos proces de spionaj de la Cluj* (amintiri), manuscris în arhiva Pompiliu Dan.

avocat Braşov; Coman Baca preot Poplaca Sibiu; Pompiliu Dan învăţător Zărneşti; David Pop învăţător Hărman etc.) a fost pus la cale de prim-ministrul Ungariei contele Stefan Tisza, cu scopul de a compromite pe intelectualii români patrioţi, de a arăta Curţii de la Viena că ei sînt trădători şi în felul acesta să dovedească împăratului german Wilhelm al II-lea că nu este necesar să se acorde autonomie românilor din Transilvania⁹².

Prin procesele numeroase înscenate intelectualilor români din Transilvania şi Banat, prim-ministrul Ungariei, contele Tisza urmărea să demonstreze că fruntaşii vieţii politice şi naţionale din Transilvania erau trădători, agitari şi spioni în slujba României care ducea război împotriva monarhiei austro-ungare şi că în consecinţă poporul român nu merită încredere din partea guvernanţilor⁹³.

Lupta naţional-politică a lui Pompiliu Dan a nemulţumit organele de stat, încă din perioada studenţiei sale cînd a cules material documentar pentru „Replica” elaborată sub conducerea lui Aurel C. Popovici, pentru participarea sa la congresul studenţilor români de la Roman, unde a ţinut un discurs înflăcărat şi mai ales pentru că a fost un susţinător ardent al acţiunii memorandiste. Legătura strînsă a lui Pompiliu Dan cu masele româneşti din Zărneşti şi atragerea lor la lupta de eliberare naţională, a fost încă o cauză a arestării sale în 1915⁹⁴.

Pompiliu Dan a fost închis cu tovarăşii săi timp de 3 ani la închisorile din Braşov, Cluj şi Oradea. În anii 1916—1917, procesul de spionaj şi trădare intentat lui Pompiliu Dan s-a dezbătut la Curtea Marţială din Cluj şi a durat 3 luni de zile⁹⁵. Sentinţa Curţii Marţiale din Cluj a fost pronunţată la

⁹² *Ibidem*. Pompiliu Dan scrie în *Memorii*: „În timpul războiului mondial cînd soldaţi români au fost împărţiţi pe toate fronturile, către Italia, către Rusia, către Serbia, unguri le-a dat voie să poarte culorile naţionale ale steagului atît de dorit. Văzînd apoi eroismul lor în luptă au început a se teme ca nu cumva împăratul Germaniei, Wilhelm, să insiste ca după încetarea ostilităţilor, să capete dreptul de naţiune în statul Austro-Ungar. Atunci au înscenat o parodie de spionaj prin oamenii lor din poliţia din Braşov, vîrînd la închisoare 16 români intelectuali. Toate acestea spre a dovedi că poporul român din Ardeal nu e sincer şi deci nu merită libertatea”.

⁹³ Pompiliu Dan, *Memorii*, p. 21—22; idem, *Un monstruos proces de spionaj . . .*, p. 1—6; I. Clopoşel, *Revoluţia din 1918 şi unirea Ardealului cu România*, Cluj, Editura revistei „Societatea de mine”, 1926, p. 142—144; „România nouă” din 11 martie 1938, p. 4 (Cluj); „România nouă” din 14 martie 1937, p. 2 (Cluj); Tiron Albani, *Douăzeci de ani de la unire*, vol. I, 1938, Institutul de arte grafice „Grafica” Oradea, p. 52—70; „Cosînzeana” din 10 ianuarie 1923, p. 17—20; „Adevărul” din 10 febr. 1924, p. 2; „Gazeta de vest” (Oradea) din 6 martie 1937.

⁹⁴ Pompiliu Dan, *Memorii*, p. 21—22.

⁹⁵ Pompiliu Dan a fost închis 1100 de zile în celula 51 de la închisoarea militară din Cluj, fără să aibă legături cu familia sa sau cu luptătorii naţionali. Procesul s-a dezbătut în faţa tribunalului militar din Cluj şi a durat între 5 decembrie 1916—6 martie 1917 cînd s-a pronunţat sentinţa, condamnare la moarte prin spînzurătoare: „La 1 mai 1916, maiorul Boycka Pal, procurorul honvezimei din Cluj, prin actul de acuză nr. 3127/1915, care se întindea pe 130 pagini scrise, a ridicat asupra noastră pîră de trădare de patrie şi spionaj. Eram 16 pîriţi. Dezbaterrea procesului s-a tot tîrăgănat, cum nu se prea obişnuieşte cu spionii din cauza evenimentelor de război, noi fiind un fel de ostateci faţă de România. La 9 septem-

5 martie 1917, fiind condamnați la moarte prin spânzurațoare: Nicolae Hamzea învățător în Ghimbav, Victor Pop farmacist la Sibiu, dr. Zaharia Munteanu avocat Alba-Iulia, Ioan Coman preot Sita Buzăului, Romulus Cristoloveanu învățător Rîșnov, Spiridon Boita avocat Brașov, David Pop învățător Hărman, Coman Baca preot Poplaca Sibiu și Pompiliu Dan învățător Zărnești, pentru relații de colaborare cu o putere străină, România, pentru spionaj în favoarea armatei române⁹⁶.

Sentința Curții Marțiale din Cluj a fost publicată în ziarele din întreaga Europă (maghiare, austriace, germane, franceze etc.); opinia publică mondială a luat atitudine în favoarea patrioților români, cerînd achitarea lor și arătînd netemeinicia acuzațiilor judecătorilor tribunalului militar din Cluj⁹⁷.

În timpul procesului, Pompiliu Dan a avut o atitudine demnă, curajoasă, a cerut o viață liberă și independentă pentru poporul român din Transilvania, a dovedit spirit de sacrificiu⁹⁸.

Grupul celor 9 intelectuali români condamnați la moarte de Tribunalul militar din Cluj, a făcut recurs la Tribunalul Suprem Militar Maghiar de la Budapesta care însă a fost respins⁹⁹.

brie 1916, toți cei 16 pîrîți fură transportați în lanțuri de la temnița hoților din Cluj, în temnița hoțească din Oradea, de unde la 5 decembrie 1916, furăm iarăși readuși la Cluj. Pe drum către Oradea, prinseserăm de veste că România intrase în război. La 5 decembrie 1916, a început dezbaterea procesului în fața tribunalului de honvezi. Dezbaterile au fost conduse de colonelul Szabo Alexandru. Acuză a susținut-o maiorul Boycka Páll și lt. Biro Balazs." Vezi Pompiliu Dan, *Memorii*, p. 22—23.

⁹⁶ *Ibidem*.

⁹⁷ „România nouă”, din 11 martie 1937, p. 4. Memoriul înaintat de Pompiliu Dan în 1946, guvernului de largă concentrare democratică dr. Petru Groza (manuscris în arhiva Pompiliu Dan, *Un monstruos proces de spionaj de la Cluj* (amintiri) manuscris în arhiva sa. Referiri la ecoul în presa europeană a procesului Pompiliu Dan se fac în caetul nr. 9 (manuscris) în arhiva Pompiliu Dan. Descrierea procesului Pompiliu Dan o face în 22 de caiete scrise cu mîna (în arhiva Pompiliu Dan).

⁹⁸ În memoriile sale Pompiliu Dan notează asprimea sentinței: „Acest mijloc de a pedepsi se vede că era obicinuit, deoarece în Brașov și Sibiu, precum și în alte localități eu am văzut tăblițe de străzi cu numele de strada furcilor. Condamnații au supraviețuit mai bine de un an cu groază că la noapte vor aduce preotul să-i spovedească, duși la vreo pădure sau în piață în fata unui public bine ales, și ridicăți în furci”. Vezi Pompiliu Dan, *Memorii*, p. 22—23. Președintele Curții Marțiale din Cluj l-a întrebat pe Pompiliu Dan dacă știe unguerește, acesta i-a răspuns că da: „Dar atunci cînd sînt acuzat și condamnat la moarte, nu pot să mă apăr decît în limba română”. La această afirmație a lui Pompiliu Dan, președintele, colonel Szabo Alexandru, i-a spus că este un valah extremist și l-a întrebat dacă este vinovat. Din nou Pompiliu Dan răspunde: „Vina mea nu este că am făcut spionaj, ci că sînt un bun român”. Vezi Pompiliu Dan, *Memorii*, p. 22—23. Răspunsurile date de Pompiliu Dan dovedesc că el era un intelectual ferm cu multă stăpînire de sine, un exemplu de înaltă conștiință cetățenească, impresionînd și pe președintele tribunalului. În Memoriile sale, precum și în caietele scrise cu privire la dezbaterile procesului, Pompiliu Dan arată că unii din intelectualii români acuzați au exagerat prea mult activitatea lor în sprijinul statului austro-ungar și îi critică; de altfel el a fost singurul acuzat care a cerut președintelui să i se citească sentința de condamnare la moarte în limba română, ceea ce s-a și făcut.

⁹⁹ Pompiliu Dan, *Memorii*, p. 23—24.

În ultimele zile de existență a anacronicului imperiu austro-ungar, la 25 octombrie 1918, s-a anunțat oficial grațierea celor nouă intelectuali români condamnați la moarte prin spînzurătoare ¹⁰⁰.

Eliberarea s-a făcut în aceeași zi spre satisfacția generală a întregului popor român semnificația acestui act a fost relatată și de presa progresistă din Europa ¹⁰¹.

Pompiliu Dan revine în comuna Zărnești, primit cu entuziasm de către populație și conducătorii luptei de eliberare națională și socială din partea locului ¹⁰².

În toamna anului 1918, imperiul austro-ungar se destramă, în condițiile luptei revoluționare a clasei muncitoare, a luptei maselor populare pentru drepturi democratice și a luptei națiunilor pentru independență și unitate politică ¹⁰³. Factorii hotărîtori ai prăbușirii imperiului austro-ungar, au fost izbucnirea revoluției burghezo-democratice și hotărîrea popoarelor de a-și lua soarta în propriile mâini, înfrîngerile suferite de către puterile centrale din partea Antantei ¹⁰⁴.

Prăbușirea imperiului habsburgic a creat condiții favorabile pentru intensificarea luptei întregului popor român în vederea Unirii Transilvaniei cu România pentru desăvîrșirea unității politice.

În aceste împrejurări istorice, și în contextul evenimentelor care se precipitau, reprezentanții P.N.R. întruniți în conferința națională la 12 octombrie 1918, la Oradea, hotărîsc să proclame dreptul de autodeterminare a națiunii române, pe temeiul dreptului firesc al fiecărei națiuni de a dispune și a hotărî singură și liberă de soarta sa. Această declarație de autodeterminare a fost citită la 18 octombrie 1918, de reprezentantul comitetului executiv al P.N.R. în parlamentul de la Budapesta prin care se anunță de fapt despărțirea teritoriilor locuite de români de imperiul austro-ungar ¹⁰⁵.

¹⁰⁰ În apărarea intereselor celor 16 intelectuali români judecați de Tribunalul militar din Cluj, un rol important l-au avut avocații dr. Ioan Erdély din Budapesta și dr. Eugène Ausch din Cluj. Ei au menținut strînse legături cu personalitățile progresiste maghiare și române în favoarea eliberării, informînd opinia publică de pretutindeni despre adevărata stare a lucrurilor, despre nevinovăția celor 9 condamnați la moarte prin spînzurătoare. În grațierea celor 9 intelectuali români condamnați la moarte prin spînzurătoare de Tribunalul militar din Cluj, un rol important l-a avut și C. Isopescu-Grecul, deputat în parlamentul Austro-Ungariei care a ținut un discurs în acest înalt for, arătînd nevinovăția intelectualilor români, demascînd justiția monarhiei habsburgice și actele de represiune față de poporul român. Presa democratică și progresistă din Austria a militat de asemenea pentru grațierea intelectualilor români. Aspecte ale acestui proces au fost relevate și în presa din România. Vezi „Dimineața” din 7 febr. 1934; „Dimineața” din 22 nov. 1934; „România Nouă” din 14 martie 1937 etc.

¹⁰¹ Caietul nr. 9 (manuscris în arhiva Pompiliu Dan).

¹⁰² Pompiliu Dan, *Memorii*, p. 23—25.

¹⁰³ Ștefan Pascu, *Desăvîrșirea statului național român unitar — încununare victorioasă a unei lupte seculare*, în „Lupta de clasă”, anul XLVIII, nr. 11, noiembrie 1968, p. 22—23.

¹⁰⁴ *Ibidem*.

¹⁰⁵ *Ibidem*, 22—25; Constantin Nușu, *Partidul Național Român din Transilvania și problema Unirii*, în „Studii”, 1968, tom 21, nr. 6, p. 1010—1013.

Declarația de o deosebită însemnătate istorică a avut un larg ecou asupra întregii opinii publice din România, monarhia austro-ungară și întreaga Europă; a fost un document care a stabilit programul de luptă în vederea desăvârșirii statului național român.

Pentru aplicarea programului de luptă al românilor din Transilvania stabilit în declarația de autodeterminare a națiunii române, adoptată la 12 octombrie în ședință la Oradea și citită în parlamentul de la Budapesta în 18 octombrie, s-a constituit la inițiativa socialiştilor români Consiliul Național Român Central, format pe bază de paritate, din 6 reprezentanți ai P.N.R. și din 6 reprezentanți ai Partidului Social-Democrat cu sediul la Arad ¹⁰⁶.

Consiliul Național Român Central devine organul principal, cel mai înalt for al luptei poporului român pentru desăvârșirea unității statale, pentru făurirea statului național unitar, reprezentînd un guvern al maselor. El se face recunoscut ca for central de guvernămînt peste toate teritoriile locuite de românii din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș ¹⁰⁷.

Timp de o lună de zile Consiliul Național Român Central va îndeplini funcțiile unui adevărat guvern românesc asupra teritoriului Transilvaniei, Banatului, Crișanei, Maramureșului ¹⁰⁸.

În cursul lunii noiembrie 1918, se constituie în plină efervescentă revoluționară și a desfășurării revoluției burghezo-democratice, consilii naționale locale și gărzi naționale, în toate comitatele, în toate orașele și satele românești, subordonate Consiliului Național Român Central și care devin organe de guvernămînt ale națiunii române, ocupîndu-se de probleme administrative, economice, juridice, financiare și militare.

Consiliile naționale județene, comunale erau organe politico-administrative, formate din reprezentanți ai tuturor păturilor și categoriilor sociale (muncitori, țărani, intelectuali, meseriași, reprezentanți ai burgheziei etc.). Ele exprimau voința poporului român de a-și lua soarta în propriile mîini, de a înlătura opresiunea socială și națională, de a exercita guvernarea pe baza drepturilor istorice, el reprezentînd majoritatea populației din Transilvania. Peste tot se desfășura procesul de destrămare a vechiului regim politic al monarhiei austro-ungare, își încetau activitatea vechile organe administrative, autoritatea jandarmeriei, armatei, poliției erau înlăturate sau lichidate, creîndu-se condiții favorabile desfășurării luptei maselor populare pentru unirea Transilvaniei cu România pe cale democratică. Consiliul Național Român Central, Consiliile Naționale județene și comunale, se sprijineau pe masele populare. În scopul asigurării ordinii și a siguranței locuitorilor, a combaterii haosului, anarhiei s-a

¹⁰⁶ Nicolae Petreanu, *Consiliile naționale române și rolul lor în pregătirea și înfăptuirea Unirii Transilvaniei cu România*, în *Analele Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R.*, anul XIV, nr. 6, 1968, p. 25—26; Șt. Hurmuzache, I. Adam, *Consiliile Naționale Române în lupta pentru unirea Transilvaniei cu România*, în „Revista Arhivelor”, anul XI, nr. 2, 1968, p. 137—138.

¹⁰⁷ Șt. Hurmuzache, I. Adam, *loc. cit.*

¹⁰⁸ *Ibidem.*

constituie Consiliul Național Militar, cu organizațiile sale locale: Gărzile Naționale județene și comunale ¹⁰⁹.

La baza activității Consiliului Național Român Central, a Consiliului Militar, a consiliilor și gărzilor naționale județene și comunale au fost puse principii democratice, dorința de colaborare cu toate popoarele, de respectare a drepturilor și libertăților lor, de relații bazate pe prietenie, de acordare a deplinei egalități în fața legilor.

În ultimatum-ul redactat de Vasile Goldiș, în numele Consiliului Național Român Central și adresat la 10 noiembrie 1918 Consiliului Maghiar Național, se cerea trecerea deplină a puterii de guvernare asupra teritoriilor locuite de români printre județele revendicate pentru guvernare deplină fiind și Făgărașul, Brașovul etc. ¹¹⁰. În aceste județe, masele populare au exprimat dorința lor de unire, prin întruniri populare care au avut loc la Brașov, Făgăraș, Zărnești etc. ¹¹¹.

La 28 noiembrie 1918, Consiliul Național Român al județului Făgăraș a declarat că problema administrației românești se rezolvă de comitet și că în acest județ, cu excepția plășii Făgăraș, întreaga conducere aparține Consiliului Național.

Răspunzând apelului Consiliului Național Român Central, în județul Făgăraș se constituie Consiliul Național Județean ¹¹², consiliile și gărzile ceruale și comunale pe baza unor întruniri populare, prilej de sărbătoare și entuziasm patriotic, unde în unanimitate reprezentanții maselor cercau unirea Transilvaniei cu România ¹¹³.

La întrunirea din Zărnești, pentru constituirea Consiliului Național Comunal și a gărzii naționale, a fost ales ca președinte Pompiliu Dan, cunoscut pentru activitatea sa național-politică și ca militant pentru unirea Transilvaniei cu România ¹¹⁴.

Consiliul Național din Zărnești, condus de Pompiliu Dan exprimă hotărârea de unire a maselor de țărani, muncitori, meseriași și intelectuali, se ocupă de organizarea vieții administrative, politice și militare, garantează recunoașterea drepturilor naționalităților conlocuitoare, stabilește măsuri concrete pentru desfășurarea normală a întregii activități economice din ținut ¹¹⁵.

La adunarea de alegere a delegaților pentru Adunarea Națională de la Alba Iulia convocată la 20 noiembrie de Consiliul Național Român pentru 1 decembrie 1918, în cercul Tohanul Vechi este ales Pompiliu Dan (învățător), Aron Pană (notar), Nicolae Rîmbeș (notar), care pleacă împreună cu delegații Țării Bîrsei și ai Făgărașului.

¹⁰⁹ *Ibidem*.

¹¹⁰ Miron Constantinescu, *Tendințe social-politice și curente de idei în Transilvania în anii luptei pentru unire*, în „Lupta de clasă”, A, XLVIII, nr. 11, 1968, p. 36—37; Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 24—25.

¹¹¹ Nicolae Petreanu, *op. cit.*, p. 23, 30; Șt. Hurmuzache, I. Adam, *op. cit.*, p. 139, 141, 143, 144.

¹¹² Șt. Hurmuzache, I. Adam, *op. cit.*

¹¹³ *Ibidem*.

¹¹⁴ Pompiliu Dan, *Memorii*, p. 25—26.

¹¹⁵ *Ibidem*.

La Alba-Iulia, Pompiliu Dan, găzduit de Zaharia Munteanu împreună cu Vasile Goldiș se alătură hotărârilor luate de reprezentanții poporului: unirea românilor din Transilvania, Banat, Crișana și Maramures cu România ¹¹⁶.

La Adunarea Națională de la Alba Iulia participă zeci și sute de muncitori, țărani, intelectuali din Țara Bîrsei și județul Făgăraș care aduc cu ei dorința sinceră de unire, hotărîrea de a impune reforme democratice, înflăcăarea și patriotismul, conștiința drepturilor națiunii române. Din cei 1228 de delegați (deputați, de drept sau aleși) județul Brașov avea 25 de reprezentanți din 5 cercuri, iar județul Făgăraș 21 de deputați din 4 cercuri ¹¹⁷.

După adoptarea rezoluției unirii de către Adunarea Națională de la Alba Iulia se constituie Marele Sfat Național format din 212 membri, o adunare legislativă provizorie, reprezentativă a poporului român și Consiliul dirigent, alcătuit din 15 membri, un guvern provizoriu al Transilvaniei, pînă la unificarea definitivă a administrației. Din Marele Sfat Național, ales de Adunarea Națională de la Alba Iulia la 1 decembrie 1918, a făcut parte și Pompiliu Dan care a participat la toate dezbaterile, la adoptarea hotărîrilor și legilor, aducînd o contribuție activă la îndeplinirea misiunii acestui organ legislativ ¹¹⁸. Pompiliu Dan a contribuit și la organizarea manifestațiilor și întrunirilor care au avut loc la Brașov, Făgăraș, Zărnești etc. de sprijinire a actului istoric de la 1 decembrie, de adeziune totală la mărețul act al unirii, de aducerea la cunoștință maselor că s-au îndeplinit năzuințele de veacuri ale poporului.

În anul 1919, Consiliul Dirigent îl numește pe Pompiliu Dan inspector la județul Brașov.

Între anii 1918—1926, Pompiliu Dan se ocupă în calitate de inspector cu organizarea școlilor primare românești, încadrarea lor cu cadre didactice calificate, asigură o îndrumare permanentă a instituțiilor de învățămînt, publică studii privind dezvoltarea învățămîntului primar din România ¹¹⁹.

În anul 1922, Pompiliu Dan publică studiul: „Problema unificării învățămîntului primar și normal. Situația învățămîntului din județul Brașov“, în care expune esența relațiilor românilor cu naționalitățile conlocuitoare bazate pe principiul deplină egalități, pe dezvoltarea lor liberă culturală, pe participarea lor la viața politică și economică ¹²⁰.

Pompiliu Dan acordă o atenție deosebită școlilor de ucenici în studiul său: „Problema unificării învățămîntului primar și normal“ arătînd că proprietarii fabricilor și uzinelor neglijează instrucția viitoarelor lor cadre, îi lasă la întîmplare pe ucenici și nu dovedesc un spirit umanitar, nu creează condițiile unei temeinice pregătiri profesionale ¹²¹.

¹¹⁶ *Ibidem*, p. 27—28.

¹¹⁷ Ștefan Pascu, *Desăvîrșirea unității de stat a poporului Român*, în *Anuarul Institutului de Istorie din Cluj*, XI, 1968, p. 119—120.

¹¹⁸ *Ibidem*, p. 120—126, 128—129.

¹¹⁹ Pompiliu Dan, *Memorii*, p. 29—33.

¹²⁰ Pompiliu Dan, *Problema unificării învățămîntului primar și normal. Situația învățămîntului din județul Brașov*, tipografia frații Antal-Brașov, 1923.

¹²¹ *Ibidem*.

Pompiliu Dan a criticat regimul burghezo-moșieresc pentru indiferența manifestată față de condițiile materiale ale școlilor de ucenici, față de pregătirea lor profesională și morală, prezentînd un tablou real al dezvoltării învățămîntului profesional din Transilvania. Cărturar cu vederi înaintate, Pompiliu Dan a criticat pe reprezentanții claselor dominante care după formarea statului național român unitar, nu se preocupă de dezvoltarea învățămîntului industrial și comercial, punct de plecare pentru constituirea unei categorii numeroase de meseriași români atît de necesari pentru progresul economic și nu folosesc noile condiții create în această direcție ¹²².

În centrul atenției activității pedagogice a lui Pompiliu Dan a stat problema educării tineretului, a instruirii poporului în general, subliniind rolul familiei, al școlii, al societății în ridicarea nivelului de cultură al tineretului școlar ¹²³.

Pompiliu Dan a fost un adversar hotărît al cosmopolitismului, cerînd dezvoltarea culturii naționale românești, organizarea învățămîntului pe baze realist științifice, răspîndirea în rîndul tineretului a ideilor avansate, menționînd rolul culturii în formarea profilului spiritual al tinerei generații ¹²⁴.

Observații prețioase a făcut Pompiliu Dan și în ce privește rolul muncii de îndrumare și control a cadrelor didactice, competența de care

¹²² *Ibidem*. În această operă apare un aspect important și anume lupta desfășurată de Pompiliu Dan și după făurirea statului național român unitar pentru apropierea între români, maghiari și germani și depășirea lor egilicate: „Prin proclamarea dreptului limbii materne în școala primară, ne-am arătat la înălțimea misiunii noastre culturale și pedagogice, și că în școală nu urmărim tendințe de asuprire și desnaționalizare, ci exclusiv scopuri de bună educație pentru toți locuitorii țării noastre”. Referindu-se la nepăsarea regimului burghezo-moșieresc față de instruirea și educația ucenicilor, Pompiliu Dan scria în lucrarea sa citată: „Ei sînt lăsați în grija patronilor, care le exploatează puterile trupești, fără a se interesa de cultura lor spirituală și morală. În actualele școli de ucenici întreținute din partea statului și a patronilor, instrucțiunea și educațiunea este sub orice critică. Cursurile serale care se țin cu ucenicii în cîteva ceasuri sînt mai mult o pierdere de timp și un prilej ca ucenici la întinericul serilor să se dea la deprinderi imorale. Unii dintre patroni nu-i lasă pe ucenici să urmeze regulat nici la aceste cursuri, ci îi țin în atelier sau acasă spre a le face servicii. Unele căminuri înființate anume pentru ocrotirea ucenicilor au rămas goale, deoarece patronii refuză să plătească taxele de întreținere și în genere nu vor să-i lase pe ucenici a locui la cămin. Organizarea și programa analitică a acestor școli, nu este unitară, în vechiul regat ele țin de ministerul industriei, în Ardeal de ministerul instrucțiunii. Se impune deci o reformă și o unificare urgentă, care să aibe la bază tot principiile naționale și pedagogice”.

¹²³ Pompiliu Dan, *op. cit.*, p. 11. Referindu-se la cele mai bune principii pedagogice care trebuiau aplicate în școala românească, Pompiliu Dan scria: „Grîul curat al sufletului românesc, trebuie deci plivit și ajutat să se ridice deasupra neghinei și a buruienilor străine care l-au coplesit pînă acum. Trebuie să sistematizăm pedagogia națională scoasă din comorile nestemate ale sufletului unui popor, chemat să-și îndeplinească rolul de cultură și civilizațiune în această parte a continentului european. Această pedagogie se va turna nefalsificată în sufletul tineretului român de pe tot rotogolul pămîntului românesc. Așa înțelegem noi problema unificării învățămîntului, problema școlii unitare românești... precum poporul nostru de pretutîndenea are una și aceeași obîrșie, una și aceeași limbă, tot asemenea și educația lui, cultura sufletului trebuie să se facă după unul și același sistem național”.

¹²⁴ Pompiliu Dan, *op. cit.*, p. 10.

trebuie să dea dovadă inspectorii școlari, conținutul activității inspectoratelor școlare¹²⁵.

În 1926, Pompiliu Dan pleacă din Brașov fiind numit inspector școlar în județul Bihor. La plecarea sa din orașul Brașov el adresează corpului didactic și autorităților administrative la 22 februarie 1926, o circulară în care își expune principiile după care s-a călăuzit fără întrerupere de la 1 februarie 1919 până în anul 1926 în calitate de inspector școlar al județului Brașov¹²⁶.

Concepția sa privind rolul dascălului în procesul de învățământ și în educarea maselor, este exprimată în circulara trimisă cadrelor didactice din județul Brașov. Rezultă din principiile enunțate că Pompiliu Dan a fost un intelectual progresist, un pedagog demn, a desfășurat o intensă activitate pentru buna înțelegere între români, maghiari și germani, a lărgit aria preocupărilor sale de ordin cultural, asigurând dezvoltarea și ridicarea spirituală a județului Brașov.

Autor a numeroase articole și studii, Pompiliu Dan a colindat județul Brașov pentru a lămuri masele despre obiectivele programului de învățământ, a supus criticii concepțiile greșite pedagogice, a fost un slujitor devotat al școlii românești.

În centrul Bihorului la Oradea, Pompiliu Dan a activat ca inspector al școlilor de ucenici din Transilvania și ulterior ca inspector al școlilor primare din județele Bihor, Sălaj, Satu Mare și Maramureș, funcționând cu începere de la 1 septembrie 1926 și până la pensionarea sa în 1931¹²⁷.

O latură importantă a activității pedagogice a lui Pompiliu Dan o constituie elaborarea de manuale școlare, împreună cu alți colaboratori din țară, tipărite în general în editura „Scrișul Românesc” din Craiova¹²⁸.

Cercetînd atent manualele școlare elaborate de Pompiliu Dan, putem observa participarea sa creatoare la viața științifică, pedagogică a țării, ceea ce i-a sporit și mai mult autoritatea și prestigiul.

¹²⁵ *Ibidem*, p. 16. Subliniind rolul inspectorului școlar, Pompiliu Dan scria: „De aceea funcțiunea de inspecție școlară nu poate fi încredințată decît elementelor cele mai selecte ale corpului didactic. Organele de inspecție școlară, au următoarele atribuțiuni: Să observe pînă în cele mai mici amănunte referințele interne ale școlii, în special situația educației și a învățămîntului cu toate cerințele lor: să exerciteze o influență culturală binefăcătoare asupra puterilor didactice prin mijlocirea direcțiunilor școlare: să contribuie la îndeplinirea programei legale; respectînd însă cît mai mult libertatea metodică a învățătorului și prestigiul lui înaintea școlarului și a societății. În vederea importanței sale misiuni culturale, inspectorul școlar trebuie înainte de toate să posede o temeinică experiență, să fie o personalitate morală, plină de tact pedagogic și de o caldă însuflețire pentru interesele școlii și a slujitorilor ei”.

¹²⁶ Circulara din 22 febr. 1926 (manuscris în arhiva Pompiliu Dan).

¹²⁷ Pompiliu Dan, *Memorii*, p. 35—40.

¹²⁸ Proces-verbal din 23 august 1930, privind elaborarea unor manuale școlare de către Traian Teodorescu, Petre Petrescu și Pompiliu Dan (manuscris în arhiva Pompiliu Dan). Contract de editură, între Editura „Scrișul Românesc” din Craiova, privind elaborarea de manuale școlare de către un colectiv de autori: Traian Teodorescu, Pompiliu Dan, Ioan Dumitrașcu, Petru Petrescu, Victor Papacostea (manuscris în arhiva Pompiliu Dan). Pompiliu Dan împreună cu autorii mai sus menționați a elaborat între 1919—1940 următoarele manuale școlare: Abece-dar partea I-a și a II-a; Citirile cl. II—VII; Geografiile cl. III—VII. Gramaticile cl. III—VII; Aritmeticele cl. I—VII; Caietele de caligrafie și desen cl. II—VII.

Este prezent și în publicistica pedagogică a timpului cu articole, studii, recenzii, colaborând mai ales la „Revista pedagogică a învățătorilor din Sălaj“, „Revista învățătorimii române din Buzău“, precum și la ziarul „Gazeta de Vest“ din Oradea. După o activitate bogată și multilaterală, pedagogică, publicistă și științifică, Pompiliu Dan iese la pensie în anul 1931¹²⁹, continuându-și activitatea mai ales pe frontul culturii în cadrul unor asociații și societăți din Oradea¹³⁰.

În anul 1954 Pompiliu Dan decedează, rămânând în conștiința noastră ca un dascăl militant brașovean participant activ la procesul de unire a Transilvaniei cu România.

*
*   *
*

În concluzie, Pompiliu Dan s-a afirmat în toată viața și activitatea sa politico-națională ca un luptător dîrz pentru apărarea drepturilor națiunii române din Austro-Ungaria. El a luat parte activă la mișcarea studențimii române din Europa pentru unire, la pregătirea Adunării Naționale de la Alba Iulia, la exercitarea rolului Consiliului Național din comuna Zămești, militînd pentru eliberarea națională a românilor de sub dominația austro-ungară. A fost exponentul burgheziei române din Transilvania și mai ales a acelei părți care susținea hotărît unirea Transilvaniei cu România, desăvîrșirea unității de stat a României, fiind partizanul unor reforme democratice, a recunoașterii deplinei libertăți și egalități a naționalităților conlocuitoare. Cu toate aceste merite, Pompiliu Dan nu a înțeles rolul mișcării muncitorești și socialiste în înfăptuirea unității politice; după înfăptuirea actului Unirii de la 1 decembrie 1918, el s-a situat pe linia intereselor de clasă a burgheziei române, iar în ultimii ani ai vieții a avut și o ușoară alunecare spre concepții mistice, activînd în cadrul unor asociații religioase. Meritul lui este că între anii 1919—1940, a luptat cu convingerea că odată înfăptuit idealul național, trebuie să se asigure progresul României în toate domeniile de activitate. Dar nu a înțeles și necesitatea eliberării sociale a clasei muncitoare și a poporului, susținînd realizarea unor reforme de către regimul burghezo-moșieresc. Pompiliu Dan n-a sesizat contradicțiile social-politice tot mai ascuțite din perioada dintre cele două războaie mondiale din România, nici faptul că clasa muncitoare s-a afirmat pe arena vieții politice cerînd prefaceri adînci și punînd problema răsturnării regimului burghezo-moșieresc. Cu toate aceste limite manifestate în gîndirea și concepția sa, mai ales după formarea statului național unitar român, Pompiliu Dan, rămîne în conștiința contemporanilor ca reprezentant al poporului român căruia i-a apărut interesele fundamentale, situîndu-se ferm pe linia luptei pentru formarea statului național unitar român, pentru dezvoltarea economică și culturală a întregii țări, pentru înlăturarea asupririi naționale.

¹²⁹ Pompiliu Dan, *Memorii*, p. 35—40.

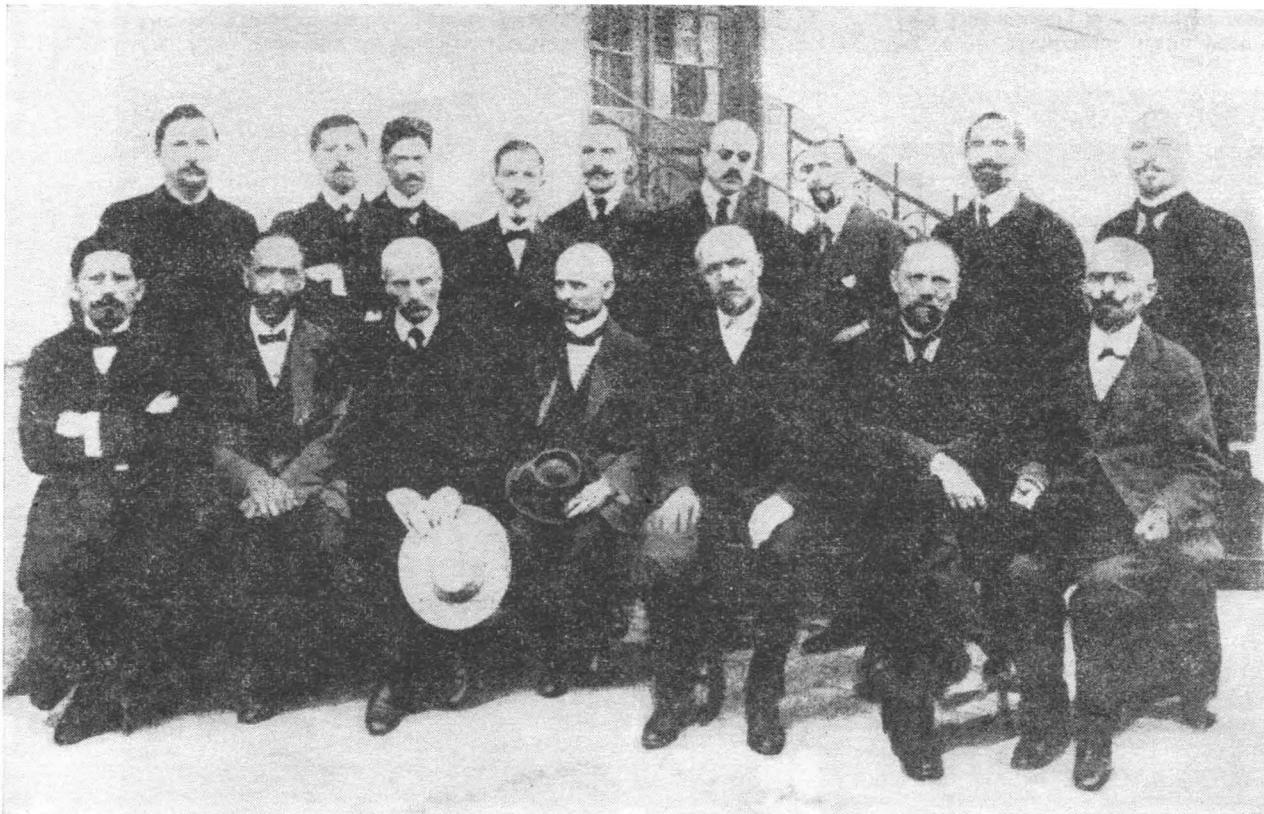
¹³⁰ *Ibidem*.

Fig. 7. — Cei 16 intelectuali, din procesul 1915—1917, intentat de autoritățile austro-ungare.

Cei de la numerele 3, 5, 6, 11, 12, 13, 14, 15 și 16 au fost condamnați la moarte prin spânzurație.

De la stînga la dreapta de sus:

1. Ioan Popovici, preot Sf. Gheorghe
2. Iona Sociu, șef portarel tribunalul Brașov
3. Nicolae Hamzea, învățător Ghimbav
4. Gh. Negoescu, preot Intorsura Buzăului
5. Victor Pop, farmacist Sibiu
6. D. Zah. Munteanu, avocat Alba-Iulia
7. Romul Popescu, funcționar banca „Albina”-Sibiu
8. Ion Modroiu, preot, inv. Vama Buzăului
9. Ioan Nan, preot Sinpetru

Șirul de jos:

10. D. Greceanu, preot Hărman
11. Ioan Coman, preot Sita Buzăului
12. Romul Cristoloveanu, învățător Rîșnov
13. D. Spiridon Boița, avocat Brașov
14. David Pop, preot-învățător Hărman
15. Coman Baca, preot Poplaca-Sibiu
16. Pompiliu Dan, inspector Zărnești

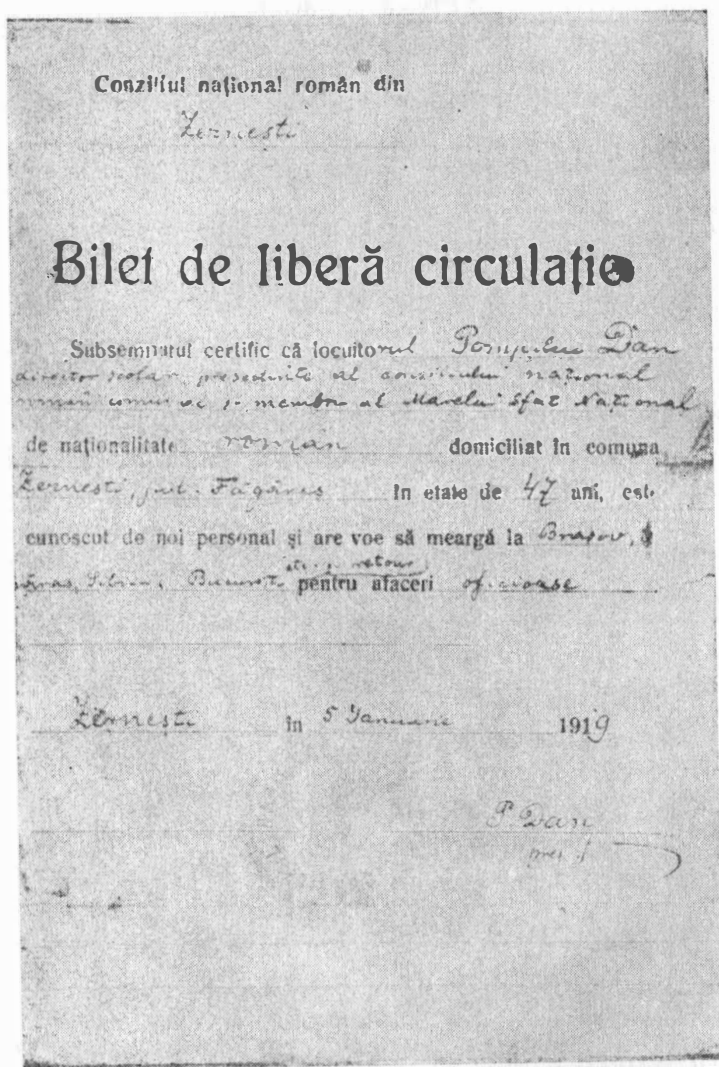

Fig. 8. — Bilet de liberă circulație a lui Pompiliu Dan în 1919.

Calea

Garda Națională Română

Zărnesti

Ca regulament provizoriu de date 17.12.1918,
am anexat a 16 circulație următoare.

1. Garda Națională română din comuna noastră
a fost înființată la 8 decembrie și în 1918, din
60 membrii, precum urmează:

1. Constantin Ștefan comandant	27. Toma T. Albuștar
2. Gheorghe Rădu	28. Nicolae H. Dragomir
3. Iosif Ștefan	29. Ionuț T. Mă
4. Gheorghe Ștefan	30. Lucian Lădu
5. Gheorghe Ștefan	31. Gheorghe Ștefan
6. Gheorghe Ștefan	32. Gheorghe Ștefan
7. Gheorghe Ștefan	33. Gheorghe Ștefan
8. Gheorghe Ștefan	34. Gheorghe Ștefan
9. Gheorghe Ștefan	35. Gheorghe Ștefan
10. Gheorghe Ștefan	36. Gheorghe Ștefan
11. Gheorghe Ștefan	37. Gheorghe Ștefan
12. Gheorghe Ștefan	38. Gheorghe Ștefan
13. Gheorghe Ștefan	39. Gheorghe Ștefan
14. Gheorghe Ștefan	40. Gheorghe Ștefan
15. Gheorghe Ștefan	41. Gheorghe Ștefan
16. Gheorghe Ștefan	42. Gheorghe Ștefan
17. Gheorghe Ștefan	43. Gheorghe Ștefan
18. Gheorghe Ștefan	44. Gheorghe Ștefan
19. Gheorghe Ștefan	45. Gheorghe Ștefan
20. Gheorghe Ștefan	46. Gheorghe Ștefan
21. Gheorghe Ștefan	
22. Gheorghe Ștefan	
23. Gheorghe Ștefan	
24. Gheorghe Ștefan	

47. Gheorghe Ștefan	55. Gheorghe Ștefan
48. Gheorghe Ștefan	56. Gheorghe Ștefan
49. Gheorghe Ștefan	57. Gheorghe Ștefan
50. Gheorghe Ștefan	58. Gheorghe Ștefan
51. Gheorghe Ștefan	59. Gheorghe Ștefan
52. Gheorghe Ștefan	60. Gheorghe Ștefan
53. Gheorghe Ștefan	
54. Gheorghe Ștefan	

gardisti.

Dintre gardisti nu exista nici un ofiter si nici un
subofiter.

Gardisti au primit solda de 3 lei la zi
din 15 decembrie la 15 ianuarie inclusiv, adica pe
30 zile, iar de suma incasa in lipsa de poarta
solda este in putinta.

2. Garda Națională din loc. deșeurilor de 400
este parte militară sistem „Hautbocher”, apar
20 pușcote, 6 carabine de incasa și 100 gloanțe de
puscote.

Dintre pușcote una singură este necesară de
reparație, celelalte pușcote sunt în stare folo-
ră.

3. Codonațiunea reparației la armare
pușcote, a altor saioni de armă, și var. ofi-
la pușcote - a fost publicată de 2 ori în co-
muni - și publicată în trei săptămânii asupra
impuneri acestei importanțe din în toate
acelora pușcote nu a înmănat și reparație nu
dat înaintea nimeni; acesta se explică prin
faptul că pușcote au fost stocate de ofițeri
militari de la din 1918, și astfel nu s-a putut
reparația nu s-a putut de armă.

Am din 21/12 - 21/12 de către d. Ștefan, fost decanul din a lui dech. 10.
singur alături și este a fost deșeurilor în câte 10 lei la zi. Nu a
înțeles, și acesta d. Ștefan se se restituie din ref. din d. Ștefan.

Zărnesti, la 3 ianuarie 1919.

Ștefan Mădăru
Comandantul G. N. A.

A adresat amabilitatea respectului acestuia. Suma
de 20,110 este a plătită Comandantului Național
din Zărnesti, respectiv comuna din bani local. în
prezent, și au trebuit restituite. Nu s-a înțeles
a. Ștefan, una pe suma Comandantului d. Ștefan, din d. Ștefan.

Zărnesti, 4 ianuarie 1919

Ștefan Mădăru
pro

Fig. 9. — Lista Gărzii Naționale din
Zărnesti în anul 1918.

• Bilet de liberă trecere!

Domnul Ioan Pușcariu făcând parte din
consiliul comunal al comunei colective Bran
este autorizat a supraveghea buna administrare
a comunei contra oricărei devastator fie civil sau
militar cerând concursul celei mai apropiate
trupe, care a este obligată să ia toate măsurile
necesare, pentru ca nimeni să nu încălce neregulele comise
să fie imputate armatei.
Contravenienții vor fi arestați și aspoziționați
sub de autoritatea militară.
Bran la 16 August 1916
Comandantul Brigazii 6a
Colonel

Fig. 11 — Bilet de liberă circulație a învățătorului Ioan Iosif Pușcariu în 1916.

Fig. 12 — Constituirea găzii Naționale în Tohanul Nou.

35

Operativului
Oficiu Pretorial în Lărnesti

Vă a face cunoscut despre formarea
găzii n. r. din Tohanul nou cum că de la în-
ființarea găzii n. r. și până la 1 decembrie
1918 au fost în număr 18 oameni pe zi cu 200
cor de la 1 decembrie sau pe tot numărul gar-
dărilor la 20 oameni pe zi cu 100 cor. până la
15 decembrie d. n. 1918. iar de la 15 decembrie
până la 20 oameni dar făcând serviciu nu
mai 2 oameni pe zi cu câte 8 corane. iar
Comandantul găzii începând din 15 dec.
d. n. cu 60 cor. lunar.
Peci până acum încă nu sa plătit nimic.
Alte accidente nu s-au întâmplat.
Tohanul nou la 20/2. Ianuarie 1919
Garda n. r.
Comandant găzii n. r.

Fig. 13 — Proces verbal luat în adunarea electorală a cercului electoral Făgăraș din comitatul Făgăraș, ținută în 27 noiembrie, la Făgăraș 1918, privind alegerea lui Pompiliu Dan ca delegat la Adunarea Națională de la Alba-Iulia.

Proces verbal

În adunarea electorală a cercului electoral Făgăraș din comitatul Făgăraș, ținută în 27 noiembrie 1918.

Prezidenți: *Pompiliu Dan*
 Secretari: *Stefan Bărbulescu*
Stefan Bărbulescu

Prezidenții au deschis ședința, care a avut loc în sala de ședințe a comitatului Făgăraș, la ora 10.00.

S-au numărat de altă parte:

Pompiliu Dan .....
Stefan Bărbulescu .....
Stefan Bărbulescu .....

Prezidenții au deschis ședința, care a avut loc în sala de ședințe a comitatului Făgăraș, la ora 10.00.

S-au numărat de altă parte:

Pompiliu Dan .....
Stefan Bărbulescu .....
Stefan Bărbulescu .....

Credențional

Subsemnatul, *Pompiliu Dan*, din comitatul Făgăraș, județul Făgăraș, în calitate de delegat al cercului electoral Făgăraș, la Adunarea Națională de la Alba-Iulia, în data de 27 noiembrie 1918, am semnat acest credențional, în calitate de delegat al cercului electoral Făgăraș, la Adunarea Națională de la Alba-Iulia, în data de 27 noiembrie 1918.

Pompiliu Dan
Stefan Bărbulescu
Stefan Bărbulescu

Fig. 14. — „Credențional, subsemnații adevărim că în cercul electoral al Tohanului Vechi din comitatul Făgărașului s-au ales astăzi ca delegați ai acestui cerc electoral, Pompiliu Dan, la Adunarea Națională de la 1 dec. 1918 la Alba-Iulia”.

BEITRÄGE ÜBER DEN NATIONAL-POLITISCHEN KAMPF VON POMPILIU DAN

(ZUSAMMENFASSUNG)

Pompiliu Dan hat sich als ein treuer Diener der Schule für die Aufklärung des Volkes eingesetzt, und die Bevölkerung des Burzenlandes zum Kampfe für die Schaffung eines einheitlichen rumänischen Nationalstaates mobilisiert.

Pompiliu Dan wurde am 2. Februar 1871 in Zărnești bei Braşov (Kronstadt) als Sohn eines Lehrers geboren. Als Schüler des Lyzeums „Andrei Şaguna“ in Kronstadt (1880—1888) war er Redakteur der Schülerzeitschrift „Expresul“ („Der Eilbote“), in der er Beiträge über die nationale Erziehung der Jugend veröffentlichte. Nach Beendigung des Lyzeums erhielt Pompiliu Dan ein Stipendium, mit dessen Hilfe er 1888—1892 an der Philosophischen Fakultät der Universität Cluj (Klausenburg) studierte. Während seiner Studienzeit in Wien, 1892—1893, wirkte er für die Stärkung des Nationalbewusstseins der Studenten und wirkt auch für die Aufklärung des Volkes. Als begeisterter Patriot wirkte er für den Zusammenschluss der rumänischen Studenten an den europäischen Hochschulen. In den Vorträgen „Wir haben das Recht auf den Namen Rumänen stolz zu sein“ und „Nationale Erziehung“ verbreitete er unter den Studenten fortschrittliche Ideen und zeigte den Sinn des Kampfes des Volkes in Siebenbürgen gegen die nationale und soziale Unterdrückung auf.

Pompiliu Dan leitet auch die Arbeiten des Klausenburger Studentenkomitees zur Sammlung von dokumentarischen Belegen zu der vom Publizisten und Patrioten Aurel C. Popovici (einem ehemaligen Schüler des Kronstädter rumänischen Lyzeums) herausgegebenen „Replik der rumänischen Studenten aus Siebenbürgen“. Gemeinsam mit anderen Studenten sammelte Pompiliu Dan historische und statistische Daten aus den Archiven und Bibliotheken Siebenbürgens zwecks Dokumentierung der „Replik“, die in rumänischer, französischer, englischer, italienischer und deutscher Sprache erschien und in den politischen und kulturellen Kreisen von ganz Europa einen tiefen Eindruck hervorrief. Die „Replik“ war eine Denkschrift über die tatsächlichen Verhältnisse in Siebenbürgen, über die soziale und nationale Unterdrückung der Werktätigen durch das bürgerlich-gutsherrliche ungarische Regime.

In seinen Erinnerungen zeigt Pompiliu Dan auch den Beitrag einiger ungarischer und anderer Intellektuellen — ausser dem des rumänischen Volkes — zum Kampfe für die Vereinigung auf. Der gerechte Wunsch des rumänischen Volkes nach Vereinigung wurde auch von einigen fortschrittlichen ungarischen Intellektuellen unterstützt, wie z. B. vom Klausenburger Universitätsprofessor Szabó Károly, der in seiner Vorlesung über die Geschichte Ungarns ausführte: „Die Rumänen haben stets in diesem Lande gelebt, seit Dazien durch Trajan kolonisiert wurde.“ Dieser grosse Gelehrte zeigte den rumänischen Studenten gegenüber stets eine wohlwollende Zuneigung, näherte sich ihnen mit Wärme, verstand ihre Bedrängnisse und lehrte sie die Geschichte des Kampfes des ungarischen Volkes für Gerechtigkeit und Freiheit.

Während seiner Wiener Studienjahre (1892—1893) wirkte Pompiliu Dan für die Verteidigung der Führer der Rumänischen Nationalpartei, die 1894 für die Ausarbeitung des „Memorandums“ und seine Unterbreitung am Wiener Hofe verurteilt wurden. Seiner und der Initiative anderer rumänischer Studenten ist es zu verdanken, dass ein Manifest zur Unterstützung des nationalen Kampfes des Volkes erschien, das eine Sympathiekundgebung und eine Solidaritätserklärung für die Verfasser des „Memorandums“ darstellt. Auf Initiative von Pompiliu Dan geben die jungen rumänischen Studenten aus Wien, Graz und Budapest eine Solidaritätserklärung für Aurel C. Popovici ab, der wegen der Ausarbeitung der „Replik“ in einem Prozess von den österreichisch-ungarischen Behörden zu vier Jahren Gefängnis und zu einer Geldstrafe von 5000 Gulden verurteilt wurde. Diese Erklärung fand einen grossen Widerhall in der öffentlichen Meinung, die verlangte, dass dem rumänischen Volke das Recht auf staatliche und kulturelle Einheit zugestanden werde.

Am 1. März 1893 begann in Paris eine Zeitschrift der rumänischen Studenten von den Universitäten Paris, Graz, Budapest, Klausenburg, Bukarest, München, Strassburg, Antwerpen und Berlin, — „Charta rotundă“ (Die runde Charta) ihr Erscheinen, die vom damaligen Studenten Simion Mehedinți, dem späteren Hochschulprofessor und Gelehrten herausgegeben wurde. Durch das Programm der „Charta rotundă“ wollte Simion Mehedinți das Interesse der rumänischen Studenten für das Studium der Geschichte und der Sprache des Volkes erwecken, wollte sie zur Diskussion aktueller Gegenwartsfragen heranziehen, und die Bildung einer kämpferischen Einstellung zur Verteidigung der gerechten Interessen der rumänischen Nation in Siebenbürgen unterstützen. Der Hauptzweck dieser Studentenzeitschrift war die Verbreitung des Gedankens der Befreiung von der Herrschaft Österreich-Ungarns und die Vereinigung Siebenbürgens mit Rumänien. Die Zeitschrift erschien zwischen März und Juni 1893, musste dann aber wegen eintretender Schwierigkeiten ihr Erscheinen einstellen.

Die „Charta rotundă“, an der Pompiliu Dan von Wien aus mitarbeitete, und bei der er einer wichtigsten Urheber ihrer Herausgabe war, stellt einen Markstein in der Verteidigung der Grundinteressen des rumänischen Volkes dar. „Charta rotundă“ ist treues Spiegelbild der politischen, literarischen und wissenschaftlichen Bewegungen aus der Zeit des „Memorandums“ und ein Zeugnis des Gedankens der staatlichen Einheit.

Ein weiterer bedeutender Abschnitt der Tätigkeit von Pompiliu Dan ist seine Mitarbeit an der Zeitung „Tribuna“ (Die Tribüne) in Sibiu (Hermannstadt) im Laufe des Jahres 1901, und zwar als Redakteur. Seine gewandte Feder und sein scharfer kritischer Geist wurden von der Leitung der Zeitung zur Hebung des kulturellen Niveaus der Volksmassen verwendet, zwecks Bildung einer richtigen Einstellung der rumänischen Öffentlichkeit der wirtschaftlichen Entwicklung gegenüber, und zwar besonders auf dem Gebiete der Industrie. In seinen in der „Tribuna“ veröffentlichten Beiträgen behandelt Pompiliu Dan die Frage der kulturellen Einheit aller Rumänen, die Frage der engen Verbundenheit zwischen den Intellektuellen und dem Volk. Er hob die Notwendigkeit des industriellen Fortschritts als Grundbedingung für die Emanzipierung des rumänischen Volkes hervor.

Auf dem Gebiete der wirtschaftlichen Entwicklung Siebenbürgens und des Banats bewies er eine Voraussicht, indem er für die Entwicklung des Gewerbes bei den Rumänen, für die Entwicklung der Industrie und des Handels eintrat. Er veröffentlichte eine Artikelserie, in der er die Bedeutung des wirtschaftlichen Fortschritts hervorhob und die Stellung einiger Vertreter des rumänischen Bürgertums kritisierte, die diesen Fortschritt nicht unterstützten. Diese Reihe von wirtschaftlichen Artikeln weist Pompiliu Dan als Vertreter des fortschrittlichen wirtschaftlichen Denkens seiner Zeit aus, als gebildeten Intellektuellen und gründlich vorbereitet, der die objektive Notwendigkeit der Entwicklung der Industrie richtig erkannte, die eine grundlegende Vorbedingung für die wirtschaftliche und kulturelle Entwicklung des Landes war. Der Politik des Wiener Hofes und der bürgerlichen ungarischen und österreichischen Kreise gegenüber, die mit Gesetzen und beschränkenden Massnahmen die wirtschaftliche Entwicklung des rumänischen Volkes in Siebenbürgen und dem Banat zu hindern suchten, nahm Pompiliu Dan eine unnachgiebige Haltung ein.

In den Jahren 1904—1918 wirkte Pompiliu Dan als Lehrer und als Direktor in seiner Heimatstadt Zărnești, inmitten des Volkes dem er entstammte, und zeichnete sich als ein Lehrer mit viel Würde, als Verfasser von Lehrbüchern und als Triebfeder des kulturellen Lebens aus.

Indem er für die Verwirklichung des nationalen Ideals kämpfte, leistete er einen wichtigen Beitrag im Rahmen der „Astra“ (Gesellschaft für die Literatur und Kultur des rumänischen Volkes in Siebenbürgen), einer Gesellschaft mit kulturellem und patriotischem Charakter, die für die Entwicklung des Nationalbewusstseins des rumänischen Volkes kämpfte. Pompiliu Dan hielt Vorträge über nationale, politische und soziale Fragen, organisierte Veranstaltungen die dem Kampf für die Vereinigung Siebenbürgens mit Rumänien gewidmet waren, und förderte die Liebe zum kulturellen und künstlerischen Schaffen des rumänischen Volkes.

Während dem Ersten Weltkrieg, nach einem Prozess, der ihm und anderen Intellektuellen — meist Lehrern — aus dem Burzenlande von den konservativen Behörden der österreichisch-ungarischen Monarchie anhängig gemacht wurde, wurde Pompiliu Dan verhaftet und für drei Jahre eingesperrt. Im Jahre 1917 wurde er zum Tode verurteilt, aber in den letzten Tagen

des Bestehens der österreichisch-ungarischen Monarchie, dank des nationalen und sozialen Befreiungskampfes der Volksmassen und des Protestes der Weltöffentlichkeit begnadigt.

Nach seiner Entlassung aus dem Gefängnis, am Ende des Monats Oktober 1918, kehrte er nach Kronstadt zurück und nahm an der Gründung des rumänischen Nationalrates in Zărnești teil, ebenso an der Aufstellung der Nationalgarde, und wurde in den Rumänischen Nationalrat des Burzenlandes gewählt. In dem Wahlkreis von Tohanul Vechi (Alt-Tohan) wurde er zum Abgeordneten für die Nationalversammlung von Alba Iulia (Karlsburg) gewählt. Wegen seiner Verdienste im nationalen und politischen Kampfe wurde er von der Nationalversammlung in Alba Iulia am 1. Dezember 1918 in den Grossen Rumänischen Nationalrat von Siebenbürgen, dem Banat, der Crișana (Kreischgebiet) und der Maramureș gewählt. Vom Consiliul Dirigent („Leitender Rat“, d.h. die vom Grossen Rumänischen Nationalrat eingesetzte Regierung) wurde er 1919 als Schulinspektor des Kreises Kronstadt ernannt, und wirkte als solcher bis 1926. In dieser Zeit war er für die Einrichtung rumänischer Volksschulen und ihre fachgerechte Anleitung tätig, veröffentlichte pädagogische Abhandlungen und Lehrbücher.

Als alter Kämpfer aus den Reihen der fortschrittlichen rumänischen Intellektuellen aus Siebenbürgen war er auch in dieser Zeit ein eifriger Verfechter der Annäherung zwischen den rumänischen, ungarischen und deutschen Werktätigen, für die Verwirklichung ihrer Bestrebungen. Pompiliu Dan forderte volle nationale Freiheit und bürgerliche Rechte für alle mitwohnenden Nationalitäten. Er verlangte die Entwicklung der Volksschulen mit ungarischer und deutscher Unterrichtssprache und die Schaffung von günstigen Bedingungen für den kulturellen Fortschritt der mitwohnenden Nationalitäten. Wiederholt wendet er sich gegen Tendenzen zur nationalen Unterdrückung und erklärt, dass der neue rumänische Einheitsstaat für die ungarischen und deutschen Werktätigen eine besondere Sorge tragen muss.

1926—1931 war Pompiliu Dan Schulinspektor im Kreise Bihor, wo er auch in den Ruhestand tritt.

Als Schulmann, kämpferischer Schriftsteller und Jugendführer war Pompiliu Dan einer der führenden Intellektuellen Kronstadts, der durch seine Tätigkeit mit Treue dem rumänischen Volke in seinem edlen Kampfe für die staatliche Einheit gedient hat.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

Abb. 1. — Seite aus den „Erinnerungen“ von Pompiliu Dan.

Abb. 2. — Vom rumänischen Lyzeum in Braşov (Kronstadt) ausgestelltes Schulzeugnis für Pompiliu Dan.

Abb. 3. — Erste Seite des Manuskriptes des Vortrages „Dürfen wir auf den Namen ‚Rumäne‘ stolz sein?“, den Pompiliu Dan vor den Klausenburger Studenten hielt.

Abb. 4. — Programm für die Übergabe der Fahnen des Kongresses der Rumänischen Nationalpartei in Sibiu (Hermannstadt) am 11. und 12. Juli 1893 an die Vertreter der Universitäten von Bukarest und Jassy, in Predeal.

Abb. 5. — Die von Aurel C. Popovici verfasste Solidaritätserklärung der rumänischen Studenten aus Dresden und Wien mit der „Replik“ der Rumänischen Akademischen Jugend.

Abb. 6. — Erste Seite des Aufrufes „An das rumänische Volk aus Siebenbürgen und Ungarn“, der von den rumänischen Studenten in Wien zugunsten der Bewegung für das „Memorandum“ erlassen wurde.

Abb. 7. — Die 16 rumänischen Intellektuellen, gegen die die österreichisch-ungarischen Behörden den Prozess von 1915—1917 anstrebten. Zum Tode verurteilt wurden die den Nummern 3, 5, 6, 11, 12, 13, 14, 15 und 16 der Erklärung des Bildes entsprechenden Personen.

Abb. 8. — Vom Rumänischen Nationalrat aus Zărneşti ausgestellter Passierschein für Pompiliu Dan (1919).

Abb. 9. — Liste der Mitglieder der Rumänischen Nationalgarde aus Zărneşti 1918—1919.

Abb. 10. — Ortsämtliches Zeugnis über den nationalen Kampf von Ioan Iosif Puşcariu.

Abb. 11. — Passierschein für den Lehrer Ioan Iosif Puşcariu (1916).

Abb. 12. — Bericht über die Gründung der Rumänischen Nationalgarde in Tohanul Nou.

Abb. 13. — Protokoll über die Wahl von Pompiliu Dan zum Vertreter des Wahlkreises Făgăraş bei der Nationalversammlung in Alba Iulia.

Abb. 14. — Abgeordnetenmandat des Wahlkreises Tohanul Vechi für Pompiliu Dan zur Nationalversammlung in Alba Iulia am 1. Dezember 1918.